

PROSTOR

28 [2020] 1 [59]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY OF
ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
[https://doi.org/
10.31522/p](https://doi.org/10.31522/p)
UDK | UDC 71/72
CODEN PORREV
28 [2020] 1 [59]
1-200
1-6 [2020]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

40-75 **ALEN ŽUNIĆ**

ODGOJNO-OBRAZOVNE ZGRADE
ARHITEKTA ALEKSANDRA
DRAGOMANOVIĆA

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
[https://doi.org/10.31522/p.28.1\(59\).3](https://doi.org/10.31522/p.28.1(59).3)
UDK 727:72.036 A. Dragomanović (497) "19"

EDUCATIONAL BUILDINGS DESIGNED BY
THE ARCHITECT ALEKSANDAR
DRAGOMANOVIĆ

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
[https://doi.org/10.31522/p.28.1\(59\).3](https://doi.org/10.31522/p.28.1(59).3)
UDC 727:72.036 A. Dragomanovic (497) "19"

Af

SL. 1. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KOMBINIRANA DJEČJA USTANOVA 'SOPOT', ZAGREB (R. 1977.)
FIG. 1 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KINDERGARTEN 'SOPOT', ZAGREB (R. 1977)

ALEN ŽUNIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
azunic@arhitekt.hr

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

[https://doi.org/10.31522/p.28.1\(59\).3](https://doi.org/10.31522/p.28.1(59).3)

UDK 727:72.036 A. DRAGOMANOVIĆ (497) "19"

TEHNIŠKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.01. – ARHITEKTONSKO PROJEKTIRANJE

2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 20. 5. 2020. / 23. 6. 2020.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
azunic@arhitekt.hr

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

[https://doi.org/10.31522/p.28.1\(59\).3](https://doi.org/10.31522/p.28.1(59).3)

UDC 727:72.036 A. DRAGOMANOVIĆ (497) "19"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.01. – ARCHITECTURAL DESIGN

2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 20. 5. 2020. / 23. 6. 2020.

ODGOJNO-OBRAZOVNE ZGRADE ARHITEKTA ALEKSANDRA DRAGOMANOVIĆA

EDUCATIONAL BUILDINGS DESIGNED BY THE ARCHITECT ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ

ARHITEKTURA KASNE MODERNE
DJEČJI VRTIĆI
DRAGOMANOVIĆ, ALEKSANDAR
FAKULTETI
ODGOJNO-OBRAZOVNE ZGRADE
ŠKOLE

LATE MODERN ARCHITECTURE
KINDERGARTENS
DRAGOMANOVIĆ, ALEKSANDAR
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
EDUCATIONAL BUILDINGS
SCHOOLS

A. Dragomanović je stvorio respektabilan opus od stotinjak djela, pri čemu se brojnošću i kvalitetom projekata izdvajaju odgojno-obrazovne zgrade (najčešće u koautorstvu s R. Nikšićem i E. Šmidihenom). U razdoblju 1953.-1977. osmislio je 15 vrtića, skola, gimnazija i fakulteta, uglavnom u Zagrebu i okolici, s nekoliko ekskursa drugdje u Hrvatskoj i Jugoslaviji (Nova Gradiška, Kutina, Zenica, Sarajevo, Skopje). Primjeri ove skupine bazirani su na tipiziranim modularnim konceptima; u oblikovanju su zanimljive inklinacije prema strukturalizmu i brutalizmu.

Aleksandar Dragomanović produced a respectable oeuvre of approximately a hundred works of architecture of which his educational buildings (designed mostly in collaboration with R. Nikšić and E. Šmidihen) are generally regarded as fine examples of this typology. Between 1953 and 1977 he designed 15 kindergartens, schools, high schools and higher education buildings mostly in Zagreb and its surroundings with a few examples elsewhere in Croatia and former Yugoslavia. The examples of this typology are based on standardized modular concepts while their design shows inclinations towards structuralism and brutalism.

UVOD

INTRODUCTION

Vremenski raspon djelovanja arhitekta Aleksandra Dragomanovića i njegova prisutnost u struci protežu se na čak 47 godina aktivnoga projektantskog rada – od prvoga studentskoga natječajnog projekta iz 1948. godine do posljednje studije iz 1994./95. kojom je zaključio svoj respektabilni opus od stotinjak inventariziranih radova.¹

Provedeno istraživanje Dragomanovićeve djela² jasno pokazuje da su njegov opus dominantno obilježile tri tipološke skupine zgrada – robne kuće i trgovačko-oposkrbni centri kao novi tip arhitekture što se u Hrvatskoj pojavio upravo u drugoj polovici 20. stoljeća, kada je Dragomanović najaktivniji, zatim poslovne i uredske zgrade što su svoj nagli razvoj također doživjele u istome razdoblju, te njegove odgojno-obrazovne ustanove koje se u ovom članaku prvi put cjelovito katalogiziraju uz kritičku kontekstualizaciju i valorizaciju.

Uspostavljena periodizacija opusa Aleksandra Dragomanovića pokazuje četiri glavne etape njegova djelovanja. Prva dionica *konstitucije* (1948.-1953.) razdoblje je tijekom kojeg on sudjeluje na studentskim natječajima (uglavnom bez plasmana), ali se projektantski formira kao redoviti suradnik na natječajima prof. Alfreda Albinija. Drugo veliko razdoblje *afirmacije* (1953.-1958.) obilježeno je intenzivnim sudjelovanjem na natječajima, često s visokim nagradnim plasmanima i prvim publikacijama u struci. Treću etapu *materijalizacije* (1958.-1981.) obilježili su njegovi ključni projekti, od-

nosno sve bitne realizacije – od paviljona ‘Porodica i domaćinstvo’ na Zagrebackom vele-sajmu (r. 1958.), do robne kuće ‘Nama’ Trnsko (r. 1966.), preko paviljona SRCE (r. 1974.) i kombinirane dječje ustanove u ‘Sopotu’ (r. 1977.), do zgrade SDK (r. 1981.). U tome su razdoblju izrađeni i neki Dragomanovićeve paradigmatički natječaji i studije poput nebodera ‘Vagogradnje’ u Beogradu, kompleksa RTV Zagreb, uglovnice Petrinjska/Đorđićeva u Zagrebu i dr. Posljednja etapa *sublimacije* (1981.-1995.) sadrži kasni opus, tijekom kojeg se njegov angažman kvantitetom i utjecajem prorijedio, s ‘točkastim’ i pomalo nesustavno odabranim zadatcima, iako je Aleksandar Dragomanović ostao projektantski aktivan sve do svoje smrti 1996. godine.

Uz projektantsko djelovanje, hrvatsku je poslijeratnu arhitekturu obilježio i svojim inovativnim pedagoškim utjecajem na brojne generacije studenata Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je počeo sudjelovati u nastavi 1947. kao student demonstra-

¹ Više o arhitektu Aleksandru Dragomanoviću v.: ŽUNIĆ, KARAC, 2015.b; ŽUNIĆ, 2017.c. Budući da dva navedena ranije objavljena članka zajedno s ovim čine cjelinu, biografski se podatci neće ponavljati.

² Članak je nastao kao izvedenica dijela doktorskog istraživanja provedenoga tijekom rada na disertaciji pod naslovom *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovića* [ŽUNIĆ, 2016.], izrađenoj u sklopu Doktorskog studija ‘Arhitektura i urbanizam’ na AF-u. Mentor disertacije bio je izv.prof. dr.sc. Zlatko Karac, a obranjena je 28.10.2016. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pred povjerenstvom u sastavu: akademik prof. emerit. dr.sc. Velimir Neidhardt, prof. dr.sc. Aleksandar Homadovski i prof. dr.sc. Zlatko Juric [ŽUNIĆ, 2017.a; ŽUNIĆ, 2017.b]. Doktorska disertacija i ovaj članak dio su širega programa istraživanja na znanstvenom projektu HERU: *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage* [HRZZ-2032], voditelja akademika Mladena Obada Šćitarocija, u sklopu teme 9c – *Naslijeđe modernističke arhitekture*.

³ Detaljnije o Dragomanovićevoj nastavničkoj karijeri: ŽUNIĆ, 2016: 170-209; AF-APD: *Aleksandar Dragomanović* [doss. br. 29].

⁴ PAVLOVIĆ, 1968.; UCHYTIL, 1990: 69, 192, 213, 218

⁵ Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]; UCHYTIL, 1990: 69, 192, 218

⁶ MENIGA, 1963.

⁷ *** 1954.c

⁸ VENTURINI, 1961.

⁹ GOMBOŠ, 1954.

¹⁰ *** 1955.b; ODAK, 2006: 47, 126, 229

¹¹ ŠAJNOVIĆ, 1958.; HAZU-HMA: ostavština Dragomanović, inv. br. HMA/AD/9/5/1-3

¹² *** 1956.a; *** 1956.b

¹³ Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

¹⁴ Arhiva M. Dragomanovića

¹⁵ Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

¹⁶ AF-APD: *Aleksandar Dragomanović* [doss. br. 29] – Šegvić, N., Mohorović, A., Rašica, B. – Ocjena komisije za izbor A. Dragomanovića u zvanje višeg predavaca 1971.

¹⁷ KISIĆ [ur.], 2005: 112, 128

¹⁸ HAZU-HMA: ostavština Nikšić, inv. br. HMA/RN/3/72/1-5

tor prof. Albinija (poslije i kao njegov laborant i asistent), djelujući u cijelome nizu nastavničkih statusa – sve do umirovljenja u zvanju redovitoga profesora 1991. godine.³

Ključni utjecaj na formatiranje Dragomanovićeve arhitektonskog habitusa u ranoj je etapi nesumnjivo imao upravo njegov profesor i mentor Alfred Albini, u najvećem dijelu projektantskoga djelovanja od nezaobilazne je važnosti koautorski odnos s Radovanom Nikšićem (poslije i s Edom Šmidihenom), a u formatiranju pedagoškog dijela njegove karijere važno je ime prof. Nevena Šegvića.

DRAGOMANOVIĆEV OPUS ODGOJNO-OBRAZOVNE ARHITEKTURE

DRAGOMANOVIĆ'S OEUVRE – EDUCATIONAL BUILDINGS

Nakon što su se prve moderne zgrade za odgoj i edukaciju djece u Hrvatskoj pojavile u razdoblju između dva svjetska rata zahvaljujući naprednim realizacijama gimnazija Egona Steinmanna i osobito 'dječjih skloništa' i škola Ivana Zemljaka, od sredine 1950-ih i tijekom sljedećih dvadesetak godina razvija se novi val suvremeno koncipiranih odgojno-obrazovnih objekata svih vrsta i edukacijskih razina, korifeji kojih su Dragomanović, Nikšić i Šmidihen – pioniri implementacije novih programa i nastavnih reformi u inovativne arhitektonske koncepte. Njihove su realizacije locirane primarno u Zagrebu, no zahvaljujući pozitivnoj recepciji u struci – putem publikacija, izložaba i nagrada – posredan su utjecaj imale i diljem Hrvatske.

KRONOLOGIJA, RAZVOJ, PERIODIZACIJA

CHRONOLOGY, DEVELOPMENT, PERIODIZATION

1950-e godine: vrijeme natjecanja – Temom zgrada društvenog standarda Dragomanović se počeo baviti već u svojoj najranijoj fazi, surađujući, kako je spomenuto, s Alfredom Albinijem na tri natjecajna projekta za nove visokoskolske ustanove – za Građevinski fakultet (p. 1949./50.)⁴ i Zavod za motorizaciju Strojarskog fakulteta (p. 1949./50.)⁵ u Studentskom gradu u Dubravi, te nešto kasnije na projektu Tehnološkoga fakulteta u centru Zagreba (p. 1956.-1958.)⁶.

Prvi autorski projekt za školu Dragomanović radi dvije-tri godine nakon diplome. Na natjecanju za osnovnu školu i Dom kulture u zagrebackoj Dubravi, zajedno s Radovanom Nikšićem, Zvonimirom Jurićem i Božidarom Murkovićem osvaja prvu nagradu (n. 1953./54.)⁷, ali u kasnijoj razradi i izvedbi sudjeluje samo na nacrtima školskoga namještaja (p. 1955.-1958., r. 1958.-1960.)⁸. Iste godine radi natjecaj za Tehnički fakultet u Sarajevu, ponovno

SL. 2. ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ I EDO ŠMIDIHEN
FIG. 2 ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ AND EDO ŠMIDIHEN

SL. 3. ŠMIDIHEN, FULLA, VUJOVIĆ, (?), NIKŠIĆ, BALLAY
I DRAGOMANOVIĆ U LONDONU

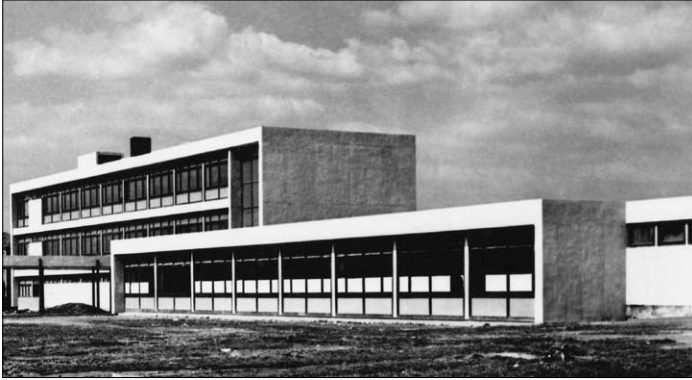
FIG. 3 ŠMIDIHEN, FULLA, VUJOVIĆ, (?), NIKŠIĆ, BALLAY
AND DRAGOMANOVIĆ IN LONDON

sa Zvonimirom Jurićem, Olgom Vujović i Stjepanom Vukadinovićem (n. 1954.), gdje za veliki prostorni sklop nalik sveučilišnom kampusu osvaja drugu nagradu.⁹ Nakon toga slijedi iznimno ambiciozna 1955., kada u istoj godini samostalno radi natjecaj za Gimnaziju u Novoj Gradiski (n. 1955.)¹⁰, zatim s Berislavom Radimirom i Dragicom Crnkovićem natjecaj za OŠ Repišće u okolici Zagreba (n. 1955.)¹¹, a s Ninoslavom Kučanom i Radovanom Nikšićem natjecaj za novi Filozofski fakultet u Zagrebu (n. 1955./56.)¹², te projektira koncept OŠ Ribnica nedaleko od Velike Gorice (p. 1955.)¹³.

1960-e godine: vrijeme realizacija – Nakon te plodne natjecajne godine u sljedećih gotovo 15 godina Dragomanović radi samo jedan objekt edukacijske namjene, no krajem 1960-ih, na temelju dobivenog natjecaja za tipske osnovne škole u Zagrebu, kreće ciklus realizacija brojnih njegovih ustanova te vrste.

Spomenuti jedinичni sklop s početka ovoga razdoblja jest Kemijski institut Prirodoslovno-matematskog fakulteta u Skopju (n. 1960., p. 1963./64.)¹⁴. Za ovaj projekt na natjecanju osvaja prvu nagradu i razrađuje dio projektne dokumentacije, ali zgrada je naposljetku realizirana bez njegova sudjelovanja, pa čak i bez znanja da je uopće izvedena.¹⁵ Projekt je bio simplificiranog oblikovanja, poput kakva Miesova staklenog kristala, no glavni mu je doprinos bio u funkcionalnom rješenju zahtjevnoga tehnološko-prostornog programa, koje je valorizirano kao ključno Dragomanovićevo postignuće na ovome zadatku: „Kemijski institut Prirodoslovno-matematskog fakulteta u Skoplju [je lokacija] gdje se Aleksandar Dragomanović detaljno angažirao na veoma složenim tehnološkim problemima smatrajući ih bitnim za cjelokupno arhitektonsko rješenje ovog zadatka”.¹⁶

Nakon dulje stanke kreće produktivna njegova suradnja u timu s Nikšićem i Šmidihenom. Prvo su tijekom 1968./69. godine zajedno radili natjecaje za dva tipska projekta u Zagrebu – jedan za kombinirane dječje ustanove (lokacije: Siget, Utrina, Gornja Dubrava, Zapruđe, Trnsko, Gajnice, Dubec, Botinec)¹⁷, a drugi za škole s 12 i 16 učionica u Zagrebu.¹⁸

SL. 4. R. NIKŠIĆ, A. DRAGOMANOVIĆ (INTERIJER): OŠ DUBRAVA, ZAGREB (R. 1960.), ULAZNO PROČELJE
FIG. 4 R. NIKŠIĆ, A. DRAGOMANOVIĆ (INTERIOR): PRIMARY SCHOOL DUBRAVA, ZAGREB (R. 1960.), ENTRY FACADE

SL. 5. R. NIKŠIĆ, A. DRAGOMANOVIĆ: OŠ DUBRAVA, ZAGREB (R. 1960.), PROČELJE
FIG. 5 R. NIKŠIĆ, A. DRAGOMANOVIĆ: PRIMARY SCHOOL DUBRAVA, ZAGREB (R. 1960.), ELEVATION

Rješenja dječjih ustanova nisu polučila daljnju razradu, no tipski projekt skola rezultirao je s nekoliko autorski kontroliranih izvedbi u Zagrebu – OŠ ‘Maršal Tito’ u Preckom (p. 1969., r. 1970.)¹⁹, OŠ ‘Josip Racić’ na Srednjacima (p. 1969., r. 1970./71.)²⁰ i OŠ ‘Vjenceslav Novak’ u Grani (p. 1969., r. 1969.-1971.)²¹, uz još jednu kasnije realiziranu inačicu u Kutini – OŠ ‘Stjepan Kefelja’ (p. 1972., r. 1975.)²². Isto je tipsko rješenje, mimo Dragomanovićeve sudjelovanja, projektirano ili realizirano na još nekoliko lokacija (Dubec, Vukomerec, Lekenik itd.).

1970-e godine: antologijska završnica – Posljednji projekt u ovoj tipološkoj grupi – Kombinirana dječja ustanova ‘Sopot’ u Novom Zagrebu koju radi s Nikšićem (n. 1974., p. 1975./76., r. 1976./77.)²³ – predstavlja jednu od pet najznačajnijih Dragomanovićeve realizacije uopće. Sklop je to iznimnih funkcionalnih i oblikovnih dometa, nagrađivan i često publiciran, koji je do danas ostao gotovo nenadmašeni primjer naše vrtičke arhitekture. Nakon ove maestralne realizacije Dragomanović se kao aktivni projektant više nije bavio odgojno-obrazovnim tipologijama.

Pogleda li se raspon između prvoga i posljednjega autorskog projekta ove skupine, vidljivo je kako se odgojno-obrazovnom arhitekturom Dragomanović bavio svega dvadesetak godina, i to u prvome dijelu svoje karijere. Tijekom toga razdoblja izradio je 15 projekata ove namjene (uz nekoliko dvojbenih izvedenica), od kojih je 9 natječajnih, a 6 ih je i izvedeno. Zanimljiv je podatak da je na samo jednom projektu (Sopot) sudjelovao u cijelome procesu razrade dokumentacije, pa je i potpisnik konačne izvedbene etape.

ELEMENTI ZA INVENTARIZACIJU – RELACIJE I KONTEKSTI

ELEMENTS FOR INVENTORY COMPILATION – RELATIONS AND CONTEXTS

Lokacije – Natječajne destinacije, projekti i realizacije Dragomanovićeve odgojno-obra-

zovnih zgrada uglavnom su locirane u Zagrebu (8) i njegovoj okolici (2 – Ribnica, Repišće). Izvan zone metropole u Hrvatskoj je radio na samo 2 lokaliteta (Kutina i Nova Gradiska), a još su 3 projekta vezana za gradove na širem jugoslavenskom prostoru (natječaji u Sarajevu i Skopju te projekt u Zenici).

Valja spomenuti da su i svi rani suradnički projekti za nove fakultete (3) koje je Dragomanović radio s Albinijem smješteni na zagrebačkim lokacijama, a i skupina autorski dvojbenih projekata koji se neodređeno ili netočno vežu za Dragomanovića (detaljnije se diskutiraju u zasebnom poglavlju) uglavnom su zagrebačkih ‘adresa’.

Tipovi – Vrlo široka paleta edukacijskih arhitektonskih tipova, različitih po nomenklaturi, pedagoškome standardu važećem u određenom razdoblju, kao i diferentnim programskim kapacitetima, u Dragomanovićevu se opusu inventarizacijski može razvrstati na: dječje vrtiće – kombinirane ustanove (2), osnovne škole (7), gimnazije (1) i fakultete (3), čemu je moguće pridružiti još 3 sveučilišna sklopa projektirana u suradnji s Albinijem. Zanimljivo je da je u svome plodnom arhitektonskom djelovanju u svim navedenim skupinama (izuzev srednjih škola) Dragomanović imao i zapažene realizacije.

Koautorski odnosi – Kao i kod nekih ranije obrađenih tipoloških grupa (npr. robnih kuća i poslovno-uredskih zgrada²⁴), Dragomanović i na ovoj vrsti objekata na ravnopravnoj koautorskoj osnovi najviše surađuje s Radovanom Nikšićem (8 primjera) i Edom Šmidihenom (6), dvaput radi sa Zvonimirom Juricom,

¹⁹ D. L. 1970; AF-APD: *Aleksandar Dragomanović* [doss. br. 29]

²⁰ Arhiva OŠ ‘Josip Racić’; AF-APD: *Aleksandar Dragomanović* [doss. br. 29]

²¹ Kisić [ur.], 2005: 87, 128

²² Iako Dragomanović ovu školu ne spominje u svojem popisu radova, niti ga Nikšić i Šmiden u personalnim dosjeima ne navode kao koautora, na nacrtima koji se čuvaju u školskoj arhivi navedeno je i njegovo ime među autorima projekta (Arhiva OŠ ‘Stjepan Kefelja’).

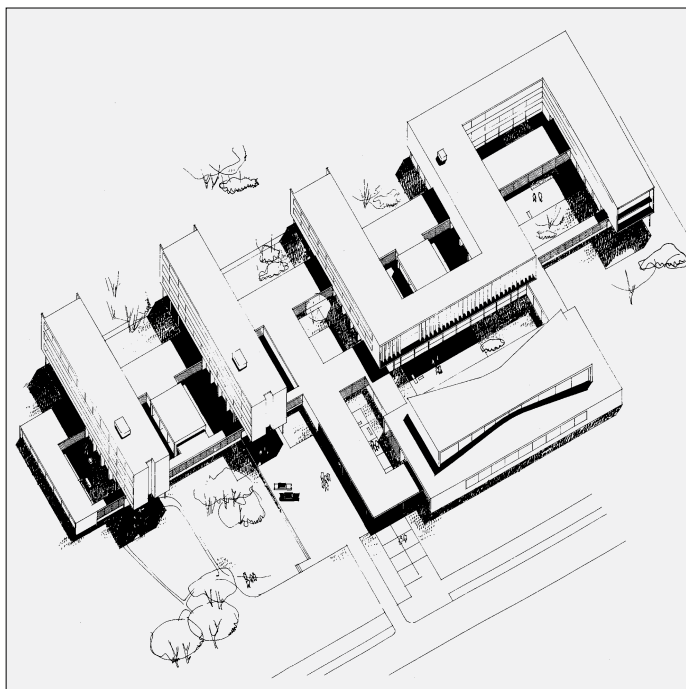
Berislavom Radimirom i Brankom Bercom, a po jednom sa Zvonimirom Radićem, Olgom Vujović, Stjepanom Vukadinovićem, Dragicom Crnković, Božidarom Murkovićem i Ninoslavom Kucanom. Na nekim projektima izvan Hrvatske spominju se i imena poput M. Vukovića, M. Jelineka, A. Jurage i dr. Timski je rad opća odlika razdoblja u kojem je Dragomanović djelovao, pa je samostalno potpisan na tek dva projekta.

Valja spomenuti i čitav niz suradnika kojih imena nalazimo zabilježena u sastavnicama njegovih projekata, poput arh. Aleksandre Zimpermann i arh. Nenada Kavurica, te slabije poznatih sudionika drugih struka (konstruktora i instalatera), kao što su A. Tunkl, B. Misković, H. Hololčev, L. Atanasov, A. Spasov, V. Škrbina, V. Hluchy, A. Bukal, D. Kaitner i dr.

Dvojbena autorstva i krive atribucije – Uz 15 sigurnih Dragomanovićevih djela iz skupine odgojno-obrazovnih zgrada, istraživanjem je u literaturi i izvorima identificirano još 7 projekata (uglavnom osnovnih škola) s dvojbena ili netočno navedenim njegovim autorstvom.

Takav je slučaj s tri tipske škole (inačicama primjera koje je Dragomanović ranije izveo u Prečkom, Srednjacima i Grani), koje se povezuje s njegovim autorstvom iako on u razradu i realizaciju tih sklopova nije bio uključen, čak ni konzultiran, pa ih on ne navodi u popisu svojih radova. Tako je za tipsku OŠ Leke-nik predelaborat izradio arh. Branko Berc iz PB 'Remetinec', no na koncu projekt nije išao u razradu, nego je lokalna uprava odabrala i izvela drugo rješenje.²⁵ Isti je projektant Berc, prema Dragomanovićevu inicijalnom rješenju iz 1969., izveo i OŠ Vukomerec u Zagrebu, no kako je sam posvjedočio – bez konzultacija s autorima, jer je taj tipski projekt obeštećenjem postao vlasništvo osnovnoškolskoga USIZ-a koji je pak projektiranje i modifikacije izvornoga rješenja slobodno ugovarao s drugim arhitektima.²⁶

Slična je situacija i s OŠ 'Antun Mihanović' u zagrebačkom naselju Dubec (r. 1972./73.), koja je realizirana po istome tipskom projektu, s manjim izmjenama, a na nacrtima su kao autori navedeni M. Šiprak, A. Filipović i, očito samo nominalno, R. Nikšić, E. Šmidihen i A.

SL. 6 A. DRAGOMANOVIĆ, N. KUĆAN, R. NIKŠIĆ: FILOZOFSKI FAKULTET, ZAGREB (N. 1955./56.), AKSONOMETRIJSKI PRIKAZ

FIG. 6 A. DRAGOMANOVIĆ, N. KUĆAN, R. NIKŠIĆ: FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, ZAGREB (c. 1955/56), AXONOMETRIC PROJECTION

Dragomanović, koji ni ovu školu ne navodi među svojim djelima.²⁷

Za OŠ u Klaki, koju je Dragomanović uvrstio u popis realizacija (iako pripada drugoj tipskoj skupini škola koju su Nikšić i Šmidihen radili bez Dragomanovića)²⁸, greška se vjerojatno dogodila zbog zamjene za OŠ u Grani (koja jest Dragomanovićeve!) jer je riječ o susjednim naseljima koja su u doba izgradnje škola možda pripadala četvrti jedinstvenoga imena.

U jednoj bibliografskoj notici pogrešno se navodi i Dragomanovićevo koautorstvo na an-tologijskoj OŠ Trnsko (Nikšić, Šmidihen, 1963.)²⁹, a izvedenicu te škole reliziranu u Voltinom naselju (1964.) iz nejasnih razloga i sam Dragomanović navodi u jednome biografskom popisu, iako ga Nikšić i Šmidihen na tom objektu ne spominju kao koautora u timu.

Zasad nije moguće preciznije atribuirati jedan nenaslovljeni idejni projekt vjerojatno nove likovne akademije na nepoznatoj lokaciji, koji se čuva u Dragomanovićevoj obiteljskoj ostavštini. Dvojbe izaziva činjenica da je na nacrtima samo potpis Stjepana Vukadinovića (Dragomanovićeva studenta i suradnika na nekim natjecajima), uza žig Zavoda za arhitektonske kompozicije i ime prof. Alfreda Albinija.

ATRIBUTI ARHITEKTURE

ATTRIBUTES OF ARCHITECTURE

Kreativni prosede – Arhitekturu Aleksandra Dragomanovića obilježava decentna este-

23 ROTH-ČERINA, 2015: 169, 188, 203, 295, 297, 298, 301

24 ŽUNIĆ, 2012.; ŽUNIĆ, KARAC, 2015.b; ŽUNIĆ, 2017.c

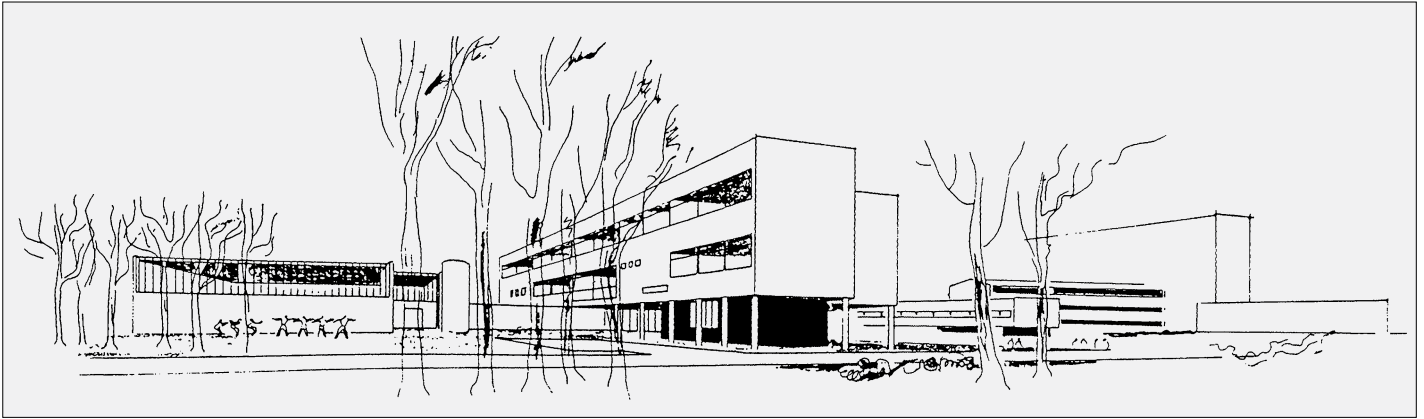
25 Anketni podatci: Branko Berc, Zagreb (11.2.2016.); AF-AKAK: ostavština Ede Šmidihena

26 Anketni podatci: Branko Berc, Zagreb (11.2.2016.); Arhiva OŠ Vukomerec

27 Arhiva OŠ 'Antun Mihanović'

28 Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

29 OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 266

Sl. 7. A. DRAGOMANOVIĆ: GIMNAZIJA, NOVA GRADIŠKA (N. 1955.), PERSPEKTIVNI PRIKAZ
 FIG. 7 A. DRAGOMANOVIĆ: HIGH SCHOOL, NOVA GRADIŠKA (c. 1955), PERSPECTIVE

tiziranost, iznimna racionalnost, oblikovni i strukturni minimalizam, svedenost objekata na nužno potrebno bez 'viška geste' i formalnih 'ukrasa' – on je esencijalni modernist, ali lišen oblikovnog manirizma moderne. Tlocrtni postav, funkcija, konstrukcija i kompozicija masa u njegovu su konceptu uvijek međusobno ovisni i simultano razvijani kao jedinstvena arhitektonska cjelina, što je osnovna odlika diskurzivne metode projektiranja koju je redovito primjenjivao u svome stvaralačkom postupku.³⁰

Urbanističke odlike – Prostorna dispozicija Dragomanovićeve odgojno-obrazovne zgrade uvijek počiva na konceptu slobodnostojećih sklopova izdvojenih od okolnoga gusto izgrađenog tkiva grada, s aktivno uređenom i ekstenzivnom parcelom koja sve 'do ograde' nosi njegov autorski rukopis. I kada su parcele nepravilnih organičnih kontura ili položene na kosom terenu i naglašenim slojni-

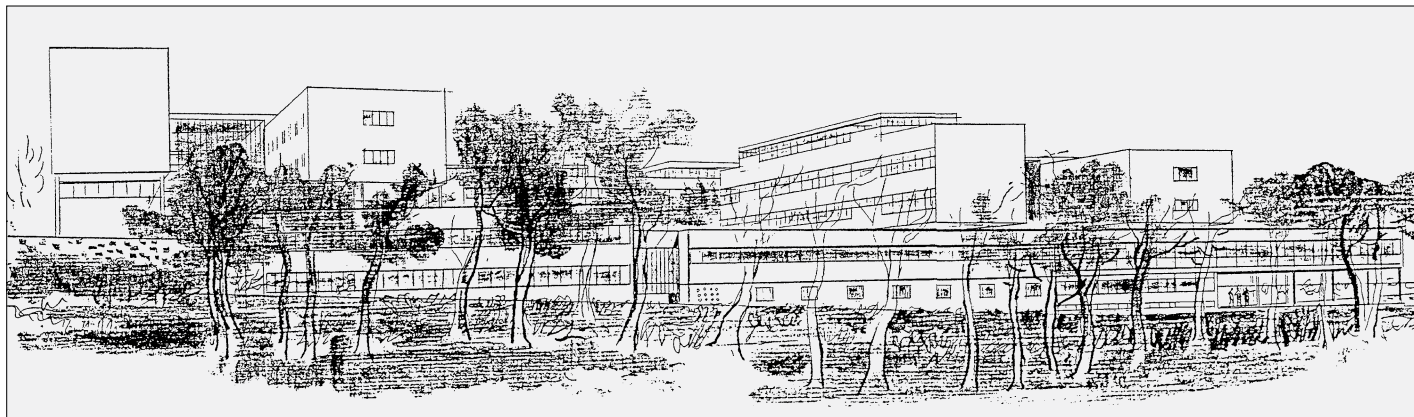
cama (kao npr. u Sarajevu ili Repišću), arhitektura na njima ima svoj izdvojeni autoritet i dosljednu ortogonalnost, pravilna je i posve artifičijelna, čime Dragomanović uspostavlja kreirani unutarnji red u odnosu na rubni ili vanjski urbanistički nered. Gotovo sve njegove edukacijske građevine jesu pojedinačni sklopovi, a samo su Internat u Zenici, Kemijski institut u Skopju i Tehnički fakultet u Sarajevu planirani kao dijelovi kampusa, odnosno većega sustava sveučilišnih zgrada.

Morfološke odlike – Dragomanović pristupa odgojno-obrazovnoj skupini zgrada na tlocrtno-morfološkoj razini na četiri načina, formirajući ih: kao čisti pravokutni tlocrt (Kemijski institut u Skopju), kao centralni objekt s dodatnim paviljonskim elementima istih ili različitih dimenzija i oblika (Internat u Zenici, Filozofski fakultet u Zagrebu, Tehnički fakultet u Sarajevu, Gimnazija u Novoj Gradiški, OŠ u Dubravi, OŠ Repišće), kao strukturu složenu od manjih modularnih jedinica povezanih u kompaktnu cjelinu (vrtić 'Sopot', tipske dječje ustanove), a posljednji je model kombinacija pravokutnoga i paviljonskoga tipa korišten kod 12- i 16-razrednih škola (Srednjaci, Prečko, Grana, Kutina).

Strukturne odlike – Osnovni konstruktivni sustav kod svih Dragomanovićeve škole, fakulteta i dječjih vrtića položen je na pravilnoj ortogonalnoj mreži koja proizlazi iz nosivoga rastera. Konstrukcija je kod svih primjera armiranobetonska, u pravilu skeletna s ukrutnim zidovima i jezgrama (Filozofski fakultet, Kemijski institut, OŠ Repišće, OŠ u Dubravi, Prečkom, Srednjacima, Grani i Kutini), katkad s većim udjelom zidnih panela (Internat u Zenici, Gimnazija u Novoj Gradiški), no rijetki su primjeri gdje cijeli nosivi sustav počiva na linijaturi poprečnih AB zidova (dječji vrtić i jaslice 'Sopot', tipske kombinirane dječje ustanove).

Sl. 8. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KOMBINIRANA DJEČJA USTANOVA 'SOPOT', ZAGREB (R. 1977.)
 FIG. 8 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KINDERGARTEN 'SOPOT' ZAGREB (R. 1977)

OBLIKOVNI RUKOPIS – LIKOVNE ODLIKE VRTIĆA, ŠKOLA I FAKULTETA

DESIGN VOCABULARY – VISUAL FEATURES OF KINDERGARTENS, SCHOOLS AND HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

PROSEDEI I PROVENIJENCIJE

PROCEDURES AND ORIGINS

U odnosu na današnje trendove parametricke generiranja arhitektonskih formi koje često ne proizlaze ni iz funkcije, ni iz strukture zgrade, doba Dragomanovićeve djelovanja, pa i njegova osobnoga kreativnog postupka, bilo je određeno rigidnim postulatima visoke i kasne moderne drukčijega stvaralačkog prosede. Čistoća njegovih estetskih principa uvijek je bila rezultanta integralnog projektiranja u kojem je arhitektura nastajala kroz tlocrt, presjek, konstrukciju i pejzažnu siluetu, s jednakim interesom za detalj, cjelinu zgrade i okoliš... Oblikovno-kompozicijski rukopisi utvrđeni unutar cjeline Dragomanovićeve opusa u svojoj se genezi i prepoznatljivim provenijencijama jasno reflektiraju i na likovnosti njegovih odgojno-obrazovnih ustanova, kod kojih se tijekom vremena izmjenjuju četiri ili pet snažnih linija utjecaja.

Prva generacija Dragomanovićeve edukacijskih projekata iz 1950-ih godina nastaje pod utjecajem Le Corbusiera i njegovih jednostavnih izduljenih bijelih volumena, podignutih na stupove i artikuliranih potezima traka-stih otvora (obrazac je toga prosede, primjerice, Gimnazija u Novoj Gradskoj, n. 1955.).

Na prijelazu 1950-ih/60-ih godina Dragomanović afirmira ideju visokotehnološke montažne arhitekture, laku metalnu konstrukciju i apstraktni stakleni raster, izravno se referirajući na Miesa (kako to npr. pokazuje Kemijski institut PMF-a u Skopju, n. 1960.).

Krajem 1960-ih, u odnosu na dotadašnje kompaktne volumene, u Dragomanovićeve

se kompozicijama primjećuje usitnjavanje masa s 'adirajucim' prostornim jedinicama, što je postupak blizak Van Eyckovu strukturalizmu, zacijelo preuzet posredovanjem Nikšićevih nizozemskih veza (dosljedan su primjer tipski projekti za zagrebačke kombinirane dječje ustanove, a do neke mjere i rješenje tipskih škola, n. 1968./69.).

Tijekom 1970-ih Dragomanović je slijedeći europske trendove počeo primjenjivati sirovi beton kao dio oblikovnog rukopisa na nekoliko različitih arhitektonskih tipologija kojima se tada bavio, pa je taj brutalistički vokabular vidljiv i na pročeljima nekih škola i dječjih vrtića (u maestralnoj dizajnerskoj gesti upravo na Kombiniranoj dječjoj ustanovi 'Sopot', n. 1974.).

U kasnoj etapi Dragomanovićeve opusa primjetni su i decentni ekskursi k postmodernističkom izričaju, no u skupini odgojno-obrazovnih zgrada koje je posljednji put projekti-

SL. 9. A. DRAGOMANOVIĆ, Z. JURIC, O. VUJOVIĆ, S. VUKADINOVIĆ: TEHNIČKI FAKULTET SARAJEVO (N. 1954.), PERSPEKTIVNI PRIKAZ

FIG. 9 A. DRAGOMANOVIĆ, Z. JURIC, O. VUJOVIĆ, S. VUKADINOVIĆ: TECHNICAL FACULTY SARAJEVO (c. 1954), PERSPECTIVE

SL. 10. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KOMBINIRANA DJEČJA USTANOVA 'SOPOT', ZAGREB (R. 1977.)

FIG. 10 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KINDERGARTEN 'SOPOT', ZAGREB (R. 1977)

SL. 11. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN: OŠ 'STJEPAN KEFELJA', KUTINA (R. 1975.)

FIG. 11 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN: PRIMARY SCHOOL 'STJEPAN KEFELJA', KUTINA (R. 1975)

rao sredinom 1970-ih ovih naznaka još nema. Tema lokalnih formi (kosi krovovi, duboke strehe, kamen na pročeljima), prisutnih na nekim Dragomanovićevevim školama i vrtićima, nije postmodernističke provenijencije jer je regionalizam kao oblikovni pristup već vidljiv i na vrlo ranim primjerima (poput seoske škole u Repišću, n. 1955.), kao i na zrelim primjerima strukturalističkoga koda gdje se kosi krovovi javljaju u visokourbanome miljeu novih zagrebačkih naselja (tipski projekti dječjih vrtića, n. 1969.).

REFLEKSIJE LE CORBUSIERA I INTERNACIONALNOGA STILA

REFLECTIONS OF LE CORBUSIER AND INTERNATIONAL STYLE

Kontekst vremena – U godinama poslije Drugoga svjetskog rata gotovo jedini naručitelj javnih i društvenih zgrada u Jugoslaviji, a time i financijer cjelokupne arhitektonske djelatnosti, postaje država. Najveći dio te produkcije svodi se na masovnu gradnju jeftinoga stambenog fonda ili na obnovu i izgradnju bazičnih industrijskih postrojenja³¹, no zanimljivo je da se u programu prve 'Petoljetke' (za razdoblje 1947.-1951.) predviđa i milijun m² novih školskih površina.³² S vremenom je postalo jasno da se izgradnjom isključivo stambenih objekata stvaraju velike socijalno neartikulirane zone bez drugih sadržaja, posebno bez popratnih odgojno-obrazovnih ustanova, što će se u prvom valu investicija te vrste pokazati kao idealna prilika za afirmaciju mladih talentiranih arhitekata poput Dragomanovića i Nikšića.

Za napredne socijalističke ideje 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća moderna se svojom avangardnošću pokazala kao 'idealni stil' lišen povijesnih konotacija, usto i maksimalno funkcionalan, jednostavan i produkcijski efikasan za masovne potrebe, pa su Le Corbusierovi postulati postali široko prihvaćena arhitektonska paradigma i na fakultetima i u projektantskoj praksi onodobne Hrvatske. Koliko su CIAM-ove postavke bile bliske hrvatskim arhitektima, govori i činjenica da se jedan od kongresa održao kod nas u Dubrovniku 1956. godine, gdje je Dragomanović tada kooptiran u članstvo hrvatskog tima³³, a 1957. imenovan je i u 'jugoslavensku grupu' za pripremu materijala za sljedeći kongres u Otterlou.³⁴

Pitanja stila – Nesumnjivo, prvi je Dragomanovićev uzor u svijetu arhitekture, još od studentskih dana, bio Le Corbusier, o čemu zorno svjedoči njegov diplomski rad s prepoznatljivim 'LC' prosedeom (Moderna galerija u Zagrebu) izrađen pod mentorstvom prof. A. Albinija. Takav kôd nose svi Dragomanovićeve rani projekti, osobito natjecaji nastali do

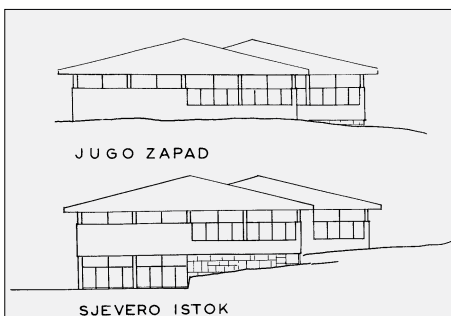
sredine 1950-ih godina. Najjasnije se corbusierovska likovnost prepoznaje na projektu Gimnazije u Novoj Gradiški (n. 1955.), u kojem se gotovo iščitava manifestnih 'pet točaka arhitekture'. Slične postulate Dragomanović u znatno većemu mjerilu koristi kod projekta Tehničkog fakulteta u Sarajevu (n. 1954.), gdje dominiraju odignuti bijeli volumeni, sustav stupova i inserti trakastih prozora na pročeljima. Projekt je unatoč nepravilnim konturama parcele i kosome terenu izrazito geometriziran. Ovoj corbusierovskoj grupi projekata pripada i natjecaj za Filozofski fakultet u Zagrebu (n. 1955./56.), u oblikovanju kojega Z. Jurić nalazi tragove apstraktnih exatovskih istraživanja.³⁵ Kompozicija lebdjećih kvadera položenih na bazu šetnica, pasaža i trijemova u prizemlju gotovo da se doima kao multiplicirani uzorak novogradiske gimnazije i svakako je dosljedan izdanak internacionalnoga stila.

Interijer i dizajn – U okolnostima probudjenog interesa za problematiku funkcionalnoga, dobro oblikovanoga i moderno opremljenoga stambenog prostora kao okosnice urbanizacijskih procesa pokrenut je 1954.³⁶ i časopisa „Čovjek i prostor“. Upravo je redakcija ČIP-a 1960-ih prepoznala još jednu važnu temu – proizvodnju suvremenoga namještaja kao pitanja na koje se uporno i dugotrajno upozoravalo. Stoga je uredništvo iniciralo anketu o problemima mobilijara nastojeći povezati tvornice s arhitektima.

Da je Dragomanović bio spreman odgovoriti i na tu relativno novu strukovnu zadaću, važnu upravo u domeni edukacijske arhitekture, pokazao je dizajnom autorskoga namještaja i opreme za osnovnu školu u Dubravi (oprema

SL. 12. A. DRAGOMANOVIĆ, B. RADIMIR, D. CRNKOVIC: OŠ REPIŠĆE, REPIŠĆE (N. 1955.), PROČELJA

FIG. 12 A. DRAGOMANOVIĆ, B. RADIMIR, D. CRNKOVIC: PRIMARY SCHOOL REPIŠĆE, REPIŠĆE (C. 1955), ELEVATIONS

³¹ „Nakon rata Hrvatska se ponajprije sustavno industrijalizira... Počinje izgradnja velikih sklopova, a jedan od prvih značajnijih primjera je bio kompleks ELIH, kasnije tvornica Rade Končar...“ [RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2004: 75], a osnivaju se i istraživačke institucije koje su kroza znanstveni pristup trebale pridonijeti rapidnom razvoju države, pa tako tih godina nastaje i Institut 'Ruder Bošković'.

³² *Zakon o Petogodišnjem planu razvitka NRH 1947.-1951.* objavljen je upravo u časopisu „Arhitektura“, gdje su poboljšanje stambenih prilika i izgradnja 15 milijuna m² stambenih i 1 milijun m² školskih površina navedeni kao jedan od glavnih zadataka. U skladu s idejama socijalizma, pripadajući stan istaknut je kao egzistencijalni simbol radnika, a ne sredstvo bogacenja pojedinaca, kakva je bila predratna 'buržoaska vila' i rentna zgrada [KRIZIĆ ROBAN, 2012: 57]. Kasnijih je godina stambeni program imao eksponencijalno uzlaznu putanju pa „...statistički podaci pokazuju da se 1950. gradilo tisuću stanova godišnje, 1958. dvije tisuće, a već 1960. tri tisuće stanova...“ [RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2004: 91].

³³ SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 1992: 138

³⁴ IVANKOVIĆ, 2016: 119-120

³⁵ JURIĆ, 1988.

³⁶ Važno je spomenuti da iste godine, 1954., počinje izlaziti i „Peristil“, glasilo Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske. Osim časopisa, i aktualne su inozemne knjige počele nalaziti svoj put sa Zapada u već politički omešalu socijalističku Jugoslaviju, pa su tih godina prevedeni: A.

je vjerojatno projektirana 1958.). Referirajući se na oblikovanje pročelja oplemenjenih nizozemskim likovnim matricama de stijlovsoga kolorita i rasporeda, Dragomanović dizajnira ergonomski i estetični namještaj (stolce, klupe, vješalice, ugrađene ormare), što je Nikšić kao glavni projektant škole ovako komentirao: „Izvedba prema nacrtima arh. Aleksandra Dragomanovića zaista je uspješna. Škola je dobila namještaj oblikovan suvremeno, jednostavno, čisto i lijepo, jer je autorova tendencija bila da djeluje odgojno u razvijanju ukusa kod učenika...“

UTJECAJ MIESA

MIESIAN INFLUENCE

U drugoj polovici 1950-ih godina, s razvojem tehnoloških mogućnosti onodobne Jugoslavije raste interes za primjenu čelika i stakla u arhitekturi, a posljedično i razvoj inovativnih koncepata prefabriciranih metalnih zgrada i montažne gradnje inspirirane kristaliničnim Miesovim paviljonima raznih namjena. Prvi Dragomanovićev doticaj s tom novom filozofijom gradnje, ali i promjenom paradigme u oblikovanju arhitekture, dogodio se u domeni njegovih izložbenih i servisnih paviljona te robnih kuća (npr. paviljon 'Porodica i domaćinstvo' na Zagrebačkom velesajmu, 1958.).³⁷

Kod odgojno-obrazovnih zgrada maestralni eksperiment te vrste u Dragomanovićevu opusu predstavlja natjecajni projekt za Kemijski institut PMF-a u Skoplju (n. 1960.), o čemu Z. Juric piše sljedeće: „Paviljon konfekcije na izložbi porodica i domaćinstvo na zagrebačkom velesajmu iz 1958. (zajedno s N. Kučanom) i Natjecajni projekt Kemijskog in-

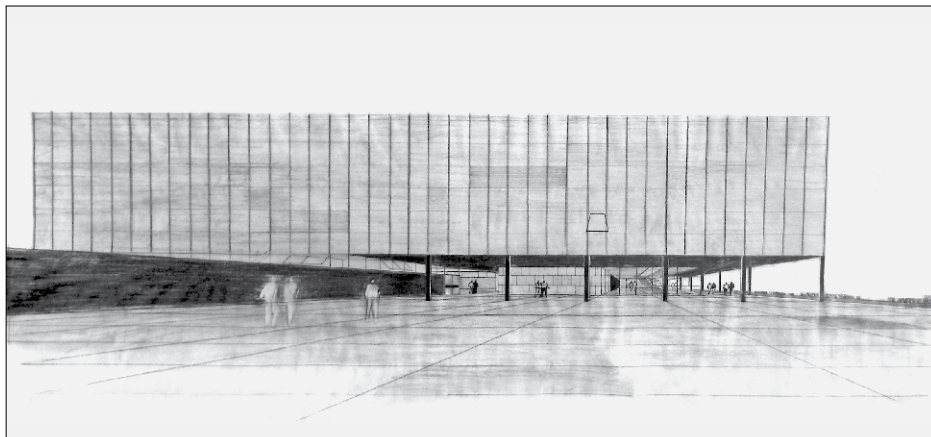
Loos, *Ornament i zločin* (1952.) te J.M. Richards, *Moderna arhitektura* (1955.) s predgovorom N. Segvića.

³⁷ Velike promjene na području zagrebacke arhitekture i urbanizma počinju se događati od 1952. kada gradonačelnikom postaje Venceslav Holjevac, koji, uz ostalo, odlukom iz 1955. inicira izgradnju 'Zagrebackoga velesajma' preko Save. Prva je velika izložba ondje organizirana 1957. pod nazivom *Porodica i domaćinstvo*, kao demonstracija ideološke promidžbene borbe. I u susjednoj je Ljubljani godinu ranije, 1956., održana izložba *Stan za naše prilike* gdje je stanovanje prezentirano kao jedan od glavnih ciljeva društva, a u časopisu „Arhitektura“ objavljen je prikaz te izložbe za koju se navodi da je donijela reprezentativan raspon ideja o stanovanju, konstrukciji, dekoraciji i dizajnu interijera stana iz svih područja Jugoslavije. Dakle, tema stana postala je središnja okupacija arhitekata toga doba, a 'Zagrebacki velesajam' poligon za vježbanje uglavnom miesovske moderne za Rašicu, Begovića, Dragomanovića, Kućana i mnoge druge koji ondje izvode svoje staklene paviljone.

³⁸ JURIC, 1988: 6

³⁹ Iako taj pojam kod nas nije pobliže obrađivan, niti su u teorijskoj literaturi jasno specificirani hrvatski primjeri s 'brutalističkim' inklinacijama, možda najvjestije brutalizam primjenjuje Boris Krstulović na kompleksu 'Elektroslavonije' u Osijeku, koji se u više etapa izgrađuje počevši od 1971. [ŽUNIĆ, 2010.]

⁴⁰ KISIĆ [ur.], 2005: 14

SL. 13. A. DRAGOMANOVIĆ, M. VUKOVIĆ, M. JELINEK: KEMIJSKI INSTITUT PMF-A, SKOPIJE (R. 1967.), PERSPEKTIVNI PRIKAZ

FIG. 13 A. DRAGOMANOVIĆ, M. VUKOVIĆ, M. JELINEK: CHEMICAL INSTITUTE OF THE FACULTY OF SCIENCE, SKOPIJE (R. 1967), PERSPECTIVE

stituta PMF u Skoplju iz 1960. godine pokazuju senzibilitet za poslijeratna istraživanja Miesa i njegovu monumentalizaciju tehnike, ali uz izrazito rafinirano uspostavljanje humanog mjerila cijelog objekta...“³⁸ Na žalost, u konačnici je skopski fakultet realiziran bez Dragomanovićeva sudjelovanja, a transparentni stakleni kubus s čeličnim rasterom izveden je kao konvencionalna AB struktura sa zidanim parapetima i klasičnim otvorima.

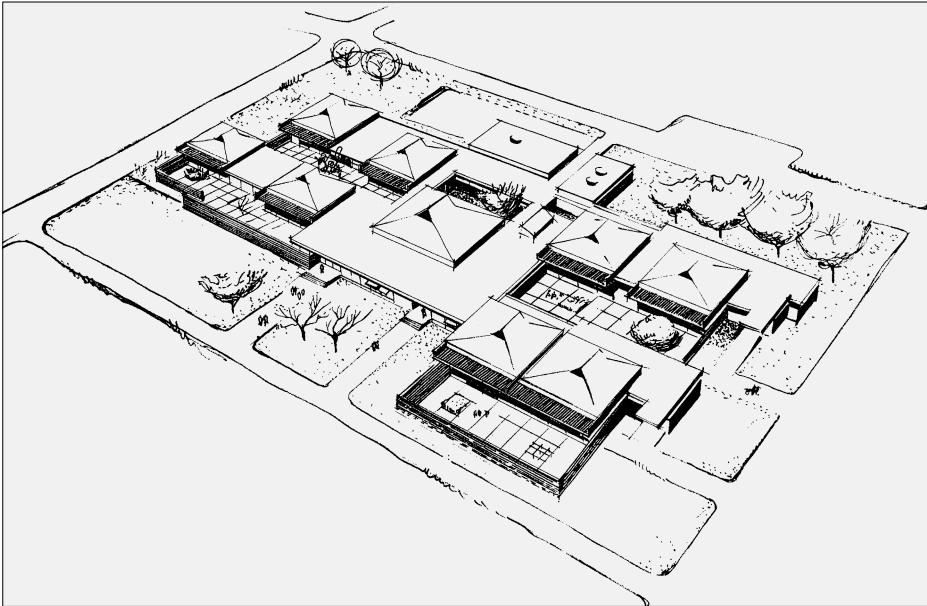
STRUKTURALIZAM SUSREĆE BRUTALIZAM

STRUCTURALISM MEETS BRUTALISM

U hrvatskoj arhitekturi 1970-ih, s ponešto zakasnelom primjenom, javljaju se i oblikovne manifestacije brutalizma. Vidljivi armirani beton s otiscima drvene oplata u površinskoj teksturi prisutan je tada u radovima nekoliko hrvatskih autora koji su svojim oblikovnim vokabularom težili novoj paradigmi – *béton brut*³⁹, što je evidentno i na Dragomanovićevim realizacijama toga doba.

Usporedno, arhitektonskom se scenom širi i strukturalizam koji je na našim prostorima osobito afirmirao Radovan Nikšić, zahvaljujući doticaju s nizozemskom školom arhitekture tijekom šestomjesečnoga usavršavanja u birou Johanna van den Broeka i Jakoba Bakema u Rotterdamu (1956.), gdje je upoznao Ouda, Rietvelde i druga ključna imena nizozemskoga arhitektonskog miljea. Usto, Nikšić je sudjelovao na posljednjem kongresu CIAM-a 1959. u Otterlou gdje je izlagao referat o Radničkom sveučilištu⁴⁰, a uz Bakemu ondje susreće i Alda van Eyecka, jednoga od članova grupe *Team X* i organizatora skupa.

Posredno, preko najbližeg suradnika, ali i osobnim putovanjima u Nizozemsku Aleksandar Dragomanović je stekao dobar uvid u aktualne tendencije nizozemskih arhitekata pa je u svojim projektima škola i vrtica na prijelazu 1960-ih/70-ih godina ostvario zanimljivu sintezu dvaju pravaca – strukturalističku organizaciju i volumensku kompoziciju s obli-

SL. 14. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKSIĆ, E. ŠMIDIHEN: TIPSKE KOMBINIRANE DJEČJE USTANOVE (N. 1969.), AKSONOMETRIJSKI PRIKAZ
 FIG. 14 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKSIĆ, E. ŠMIDIHEN: STANDARDIZED KINDERGARTENS (C. 1969), AXONOMETRIC PROJECTION

kovanjem ploha u vidljivom betonu. Antologijski primjer takvog dodira arhitektonskih vokabulara jest Kombinirana dječja ustanova u Sopotu (r. 1977.) koju projektira upravo s Niksićem – sklop generiran modularnim adiranjem jasličkih i vrtičkih jedinica, pri čemu je cijela nosiva konstrukcija izvedena u sustavu armiranobetonskih zidova s vidljivim oblikovnim gestama sirovog betona i naglašenim konzolnim gredama na pročelju.

To je samo nastavak istraživanja kojemu su prethodili naglašeno strukturalistički koncepti tipskih dječjih ustanova i također tipskih osnovnih škola za zagrebačke lokacije (n. 1968./69.), od kojih je nekoliko i izvedeno – sve s prepoznatljivim motivom vidljivih rebrastih armiranobetonskih greda u natur-betonu što na pročeljima stvaraju jak plasticitet i ujedno konzolnim istacima nose ulazni trijem, nadstrešnice, elemente zaštita od sunca iznad prozora itd.⁴¹

REGIONALIZAM, DODIRI S POSTMODERNOM

REGIONALISM, CONTACTS WITH POST-MODERNISM

U svijetu krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća postupno počinje jačati utjecaj postmoderne arhitekture, najviše preko američkih arhitekata – i na razini teorijskih razmatranja, kao i na razini koncepata i samih realizacija.⁴²

U Hrvatskoj je ‘proces postmodernizacije’ išao znatno sporije i u konačnici je, uz tek nekoliko zapazanih ekskursiva, nestao u nekim drugim oblicima i ekstenzijama kasne moderne. Ivo Maroević u jednom ce svojem tekstu

napisati: „Osamdesete godine ne čine tako zatvoreno i cjelovito razdoblje kakvo su činile sedamdesete, koje su nagovijestile ulazak postmoderne u našu arhitekturu. Neke tendencije koje su započele u sedamdesetim godinama, poput strukturalizma, završavaju na početku i oko sredine osamdesetih, da bi postmoderna i regionalizam do kraja osamdesetih počeli dobivati neke nove predznake; postmoderna u smislu nenametljive modifikacije, a regionalizam u pravcu sve veće vezanosti arhitekture uz okolicu i razvoja osjetljivosti za povijesne gradske prostore.“⁴³

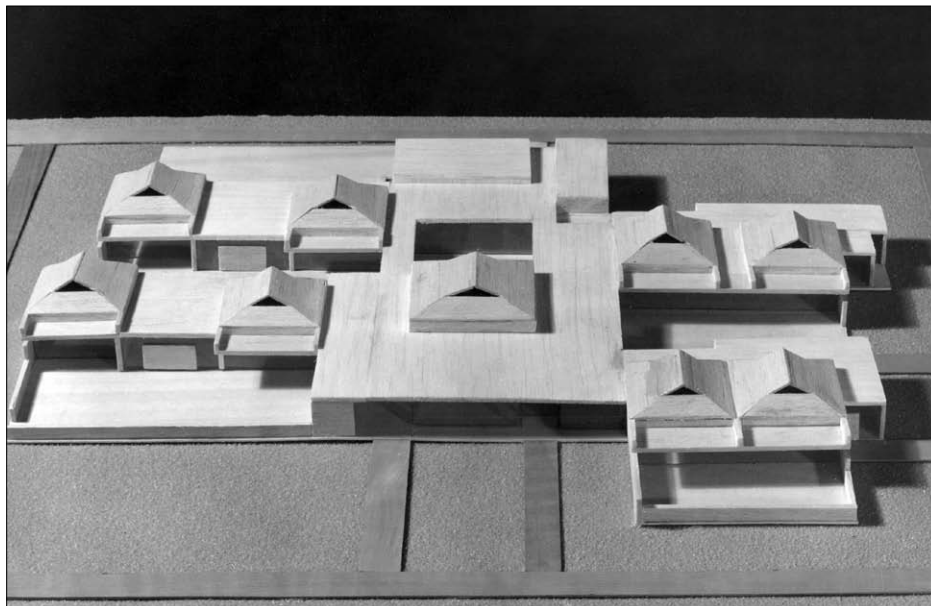
No, regionalizam se u Dragomanovićevu opusu pojavljuje vrlo rano (posve neovisno o postmodernim trendovima) i predstavlja oblikovnu konstantu u njegovoj karijeri kojoj se povremeno vraćao kada su to specifičnosti zadatka zahtijevale. Atribute regionalnog izričaja Dragomanović koristi kontrolirano, nikada vulgarno ili samo formalno, a najbolji primjer takva pristupa jest seoska Osnovna škola Repišće (n. 1955.) koja je po svojoj tlocrtnoj organizaciji apsolutno moderna, funkcionalno besprijekorna i jasna, ali je volumenski raščlanjena i oblikovanjem kosih krovova s dubokim strehama, usijecanjem u brdoviti teren i korištenjem lokalnoga kamena na pročelju slikovito uklopljena u ruralni okoliš i zeleni krajolik.

Neobičan primjer takvoga kôda jest tipski projekt za kombinirane dječje ustanove u Zagrebu (n. 1969.), za koje je već spomenuto da su u svojoj osnovi izrazito strukturalističko-funkcionalnog pristupa – od formiranja sklopa ‘jedinicama’ do cjelokupne dispozicije, modernistički jasne i ortogonalne. No, u vanjskom oblikovanju dominantan su motiv ‘šatorasti’ kosi krovovi nad svakom vrtičkom jedinicom. Ta prepoznatljiva karakteristika regionalizma ovdje kao da graniči s postmodernim manirizmom i pomalo je nejasna u kontekstu Dragomanovićeva prosea jer su ovi projekti rađeni za visokourbanizirane dijelove Zagreba gdje takvi krovovi nisu dio slike i okolnoga arhitektonskoga konteksta.

⁴¹ GALIĆ, 1991: 144-149

⁴² Već 1966. Robert Venturi piše svoju knjigu *Složenosti i proturječnosti u arhitekturi* [VENTURI, 1966.], čime postmoderna postupno ulazi u diskurs arhitekture, a istih godina i projektira jedno od antologijskih djela postmoderne – Vanna Venturi House u Philadelphiji. Venturi 1972. izdaje i drugu knjigu koja nastavlja postmodernističku misao – *Pouke Las Vegasa* – ovoga puta zajedno s Denise Scott Brown i Stevenom Izenourom [VENTURI, SCOTT BROWN, IZENOUR, 1972.], ali potonji ce se arhitekti poslije redovito distancirati od novoga trenda u arhitekturi objašnjavajući kako je njihov rad samo modificirani modernizam.

Kao ideolog postmoderne postupno ce se profilirati Britanac Charles Jencks s knjigom *Jezik postmoderne arhitekture*, kod nas prevedena tek 1985. u izdanju beogradske Biblioteke Zodijak [DZENKS, 1985.] uz velik predgovor „Arhitektura u vremenima promena“ tada istaknutoga

PEDAGOŠKI I STRUKOVNI DOPRINOSI U DOMENI EDUKACIJSKE ARHITEKTURE

PEDAGOGICAL AND PROFESSIONAL CONTRIBUTIONS IN THE AREA OF ARCHITECTURAL EDUCATION

Nastava i istraživački diskurs – Uz plodno projektantsko bavljenje različitim tipovima odgojno-obrazovne arhitekture, Dragomanović je tijekom većega dijela nastavničke karijere na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu vodio i vježbe s tematikom društvenih zgrada (uključujući škole i dječje vrtiće), istovremeno razvijajući i neke druge predmete poput fundamentalnoga kolegija *Osnove arhitektonskog projektiranja*.

Nositelj je kolegija *Projektiranje (Arhitektura društvenih zgrada I, II)* na V. i VI. sem. (1971.-1972.), a potom gotovo dva desetljeća vodi *Arhitektonsko projektiranje VI* posvećeno školama i vrtićima (1972.-1991.).⁴⁴ Tako je imao priliku iskustva iz vlastite prakse nepo-

srpskog teoretičara arhitekture Ranka Radovica. Upravo će Jencks prvi eksplicitno promovirati arhitektonsku post-modernu, objavivši u svojoj knjizi *Jezik postmoderne arhitekture* iz 1977. da je ona započela 15.7.1972. u 15.32 sati rušenjem Pruitt-Igoe stambenih blokova u St. Louisu, arhitekta Minoru Yamasakija [PETIT, 2013: 3].

⁴³ MAROVIĆ, 1992: 235

⁴⁴ AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]

⁴⁵ Arhiva A. Žunića: Aleksandar Dragomanović. Radovi [elab., 1986.]

⁴⁶ Arhiva A. Žunića: Aleksandar Dragomanović. Radovi [elab., 1986.]; *** 1979.

⁴⁷ HAZU-HMA: ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/59/1-29 (1 nac., 27 fot., 1 tekst.)

⁴⁸ OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 166

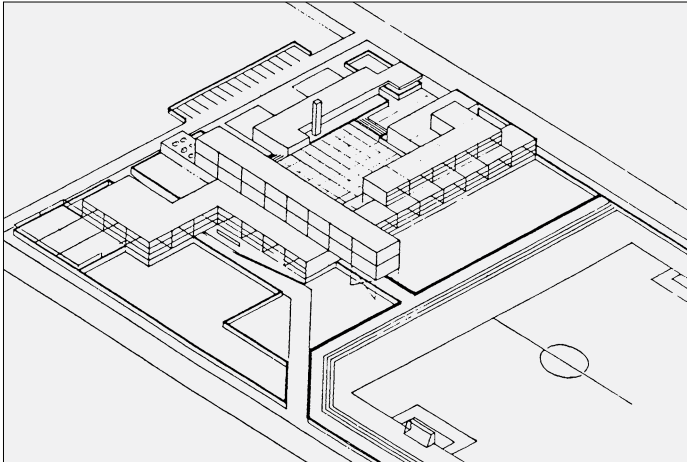
sredno prenijeti studentima i mladim generacijama nastavnika, a neki će od njih poslije postati prepoznati u struci upravo po bavljenju odgojno-obrazovnim zgradama (Hildegard Auf-Franic, Tonci Žarnić, Veljko Olujčić, Emil Špirić i dr.). Uz nastavu, od 1981. godine radio je i na fakultetskome znanstvenom projektu tematski vezanom za spomenuti predmet – ‘Optimizacija sistema izgradnje školskih objekata’.⁴⁵

Recepcija struke – Bio je član ocjenjivačkog suda za OŠ Hum na Sutli 1977., a jedini projekti iz domene odgojno-obrazovnih ustanova koje je izlagao jesu natjecajni rad za osmogodišnju školu i Dom kulture u Dubravi (na izložbi DARH-a 1953.) i mnogo godina kasnije Kombiniranu dječju ustanovu u Sopotu (na 14. Zagrebačkom salonu).⁴⁶ Za taj antologijski projekt u Sopotu 1978. nominiran je za *Nagradu Grada Zagreba* (koju nije osvojio), a u obrazloženju prijedloga Arhitektonskoga fakulteta dekanica Sena Sekulić-Gvozdanić ističe decentnost zgrade i njezin senzibilitet pri uklapanju u kontekst: „Kvaliteta ovog ostvarenja proizašla je iz stava autora prema postojećoj urbanoj situaciji, sadržaju i mogućnostima ulaganja društva u izgradnju dječjih ustanova, te želji eliminacije uobičajenih pretencioznosti karakterističnih u oblikovanju dječjih ustanova.”⁴⁷

Za ukupni doprinos projektiranju osnovnih škola proizašlih iz paradigmatškoga tipskog projekta iz 1968./69. (Srednjaci, Prečko, Grana...) kojim je s Radovanom Nikšićem i Edom Šmidihenom postavio nove kriterije i razinu projektiranja školskih ustanova – 1972. godine nagrađen je Godišnjom nagradom *Viktor Kovacic*.⁴⁸

SL. 15. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN: TIPSKE KOMBINIRANE DJEČJE USTANOVE (N. 1969.), MAKETA
FIG. 15 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN: STANDARDIZED KINDERGARTENS (C. 1969), SCALE MODEL

SL. 16. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KOMBINIRANA DJEČJA USTANOVA ‘SOPOT’, ZAGREB (R. 1977.), INTERIJER
FIG. 16 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KINDERGARTEN ‘SOPOT’ ZAGREB (R. 1977.), INTERIOR

SL. 17. A. DRAGOMANOVIĆ, B. RADIMIR:
INTERNAT INDUSTRIJSKE SKOLE, ZENICA (P. 1957.),
AKSONOMETRIJSKI PRIKAZ

FIG. 17 A. DRAGOMANOVIĆ, B. RADIMIR: BOARDING SCHOOL
OF THE INDUSTRIAL SCHOOL, ZENICA (P. 1957.),
AXONOMETRIC PROJECTION

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

U vremenskom rasponu od 47 stvaralackih godina Aleksandar Dragomanović (Banja Luka, 1921.- Zagreb, 1996.) – jedan od korifeja hrvatske poslijeratne moderne – stvorio je respektabilan opus od stotinjak djela. Tijekom života ostavio je dubok trag i u projektantskoj i u edukacijskoj domeni hrvatske arhitekture, od prvih koraka pod mentorstvom prof. arh. Alfreda Albinija do kasnijega samostalnog djelovanja ili plodne suradnje s nekoliko ključnih arhitekata u stožernim djelima svoga opusa. Uz projektantski utjecaj valja istaknuti i njegovu krucijalnu ulogu edukatora na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, koju je započeo 1947. kao demonstrator, od 1949. i laborant prof. Albinija, da bi 1951. bio primljen za asistenta, napredujući tijekom karijere do zvanja redovitog profesora (umirovljen je 1991.).

Dragomanovićev opus dominantno su obilježile tri tipološke skupine zgrada: 1) robne kuće i trgovačko-opskrbni centri, 2) poslovno-uredske zgrade i 3) odgojno-obrazovne ustanove, pri čemu su potonje u ovome članku cjelovito katalogizirane, kritički kontekstualizirane i valorizirane. Dragomanović se odgojno-obrazovnim zgradama nije bavio tijekom cijele karijere, već u omeđenom razdoblju od dvadesetak godina – od prvoga projekta za osnovnu školu i Dom kulture u zagrebačkoj Dubravi (1953./54.) do natjecajnog projekta dječjeg vrtića u Sopotu (1974.). Tijekom toga perioda izradio je 15 projekata ove namjene; devet je natjecajne provenijencije, a čak je šest i izvedeno. Uglavnom su to projekti za Zagreb i okolicu, s tek nekoliko ekskurza k drugim prostorima Hrvatske i nekadašnje Jugoslavije (Nova Gradiška, Kutina, Zenica, Sarajevo, Skopje). Zgrade odgojno-obrazovnih ustanova Dragomanović je često radio u koautorstvu s R. Nikšićem i E. Šmidihenom, s kojima je realizirao cijelu seriju škola (u zagrebačkim naseljima Srednjaci, Prečko, Grana i u Kutini), nastalih na zajedničkome tipskom rješenju iz 1968./69., a za taj

skup izvedenih zgrada autorski je tim, kako je spomenuto, 1972. dobio Godišnju nagradu *Viktor Kovacic*. Unatoč uspjehu toga tipa osnovnih škola, nesumnjivo najznačajnija Dragomanovićeva realizacija u odgojno-obrazovnoj skupini zgrada jest kombinirani dječji vrtić u zagrebačkom Sopotu (koautor R. Nikšić), koji je do danas ostao jedan od najbolje projektiranih objekata te namjene uopće. Zgrada je često publicirana i uključivana u antologije zagrebačke arhitekture. Uz robnu kuću 'Nama' u Trnskom, taj je vrtić njegov vjerojatno najuspješniji izvedeni projekt. Od nerealiziranih rješenja valja istaknuti Gimnaziju u Novoj Gradiški kao vrstan primjer pročišćene corbusierovske arhitekture internacionalnoga stila, koja dodatno dobiva na vrijednosti i zbog činjenice da je nastala samo četiri godine nakon autorove diplome! Među neizvedenim radovima zanimljiv je i projekt tipskih kombiniranih dječjih ustanova što su kreativno uspjele spojiti racionalnost tipologije vrtića i inovativne interpretacije višestrešnih krovova izrazitog plasticiteta, koji su bili u doba nastanka gotovo potpuno potisnuti iz modernističkoga oblikovnog vokabulara.

Prema urbanističkoj dispoziciji, analizirane odgojno-obrazovne zgrade redovito su slobodnostojeći objekti razvedenih gabarita, izdvojeni od gusto izgrađenoga tkiva grada, što je posebno vidljivo kod vrtića i osnovnih škola. Internat u Zenici, Kemijski institut PMF-a u Skopju i Tehnički fakultet u Sarajevu jedini su planirani kao dijelovi većega sustava sveučilišnih kampusa. Osnovni je konstruktivni sustav, kao i u većemu dijelu Dragomanovićeva opusa, dominantno temeljen na rasteru AB stupova ili zidova položenih na modularnoj mreži.

U oblikovanju njegovih odgojno-obrazovnih ustanova razvidna su četiri 'stilska' pristupa koji jasno reflektiraju referentne autore i oblikovne paradigme druge polovice 20. stoljeća – od utjecaja Le Corbusiera i internacionalnoga stila, preko Miesa, kombinacije strukturalističkih ideja i brutalizma, do naznaka regionalizma i postmodernih elemenata koji se kod Dragomanovića mogu naći tek u tragovima. U svojoj osnovi svi projekti ove namjene funkcionalno su i organizacijski izrazito modernistički, ekonomični u konstrukcijskom sustavu i odabiru materijala. Arhitekturu Aleksandra Dragomanovića obilježava profinjen oblikovni minimalizam bez formalnih 'ukrasa' i manirizma moderne. Tlocrtna dispozicija, dosljedni funkcijski kriteriji, čista konstrukcija shema i kompozicija masa međusobno su ovisni, simultano nastali kao jedinstvena cjelina, što je jedna od osnovnih odlika Dragomanovićeve racionalne metode projektiranja koju je redovito primjenjivao u svome stvaralackom prosedeu. Sve navedeno osobito je dosljedno koristio pri projektiranju škola i dječjih vrtića, kod kojih je u razvoju inovativnih modela organizacije ostavio bitan tipološki doprinos.

Analiza odabranih primjera – Katalog

Unutar opusa Aleksandra Dragomanovića ukupno je 15 projekata odgojno-obrazovne namjene koji su kao dio članka uvršteni kronološki kako bi se lakše pratio tijek njegove arhitektonske misli, a redosljed je formiran s obzirom na početnu godinu natječaja ili projekta. Osim autorskih projekata, katalogu su priložena i 3 suradnička rada (s A. Albinijem) i 7 projekata dvojbenne, netočne ili nerazriješene atribucije. Svaka kataloška jedinica u 'glavi' ima jasno definirane datacije, gdje **n.** označava godinu ili razdoblje natječaja, **p.** je datacija projekta, a **r.** realizacije. Objekti su navedeni prema izvornom nazivu iz vremena nastanka (s napomenom - ako je to danas promijenjeno), dok imena ulica imaju današnje nazive radi lakšeg snalaženja pri terenskom obilasku ili mapiranju zgrada. Dokumentacija je popratno priložena uz svaku zgradu abecednim redom, a lista bibliografskih jedinica vezana za svaki objekt složena je kronološkim redosljedom, s obzirom na godinu objave.

1. Osnovna škola i dom kulture [dan. OŠ 'Dr. Ante Starčevića'], Zagreb, Dubrava, Ul. Sv. L. Mandića 55
 2. Tehnički fakultet, Sarajevo
 3. Gimnazija, Nova Gradiška
 4. OŠ Ribnica, Ribnica (kod Velike Gorice)
 5. OŠ Repišće, Repišće (kod Jastrebarskog), Opć. Klinča Selo
 6. Filozofski fakultet, Zagreb, Ul. I. Lučića 3
 7. Internat industrijske škole, Zenica
 8. Kemijski institut PMF-a, Skopje, Arhimedova 5
 9. Tipične škole s 12 i 16 učionica, Zagreb
 10. OŠ 'Marsal Tito' [dan. OŠ Prečko], Zagreb, Prečko, Dekanići 6
 11. OŠ Srednjaci [dan. OŠ 'Josipa Račića'], Zagreb, Srednjaci bb
 12. OŠ Grana [dan. OŠ 'Vjenceslava Novaka' i Centar za autizam], Zagreb, Grana, Ul. Vile Velebita 15a
 13. OŠ 'Stjepan Kefelja', Kutina, N. Tesle 1
 14. Tipične kombinirane dječje ustanove, Zagreb – Siget, Utrine, Gornja Dubrava, Zapruđe, Trnsko, Gajnice, Dubec, Botinec
 15. Kombinirana dječja ustanova 'Sopot' [dan. DV Sopot], Zagreb, Sopot, V. Kovčića 18c
- *Suradnički i dvojbeni projekti nisu navedeni

SURADNIČKI PROJEKTI**I. Građevinski fakultet**

Zagreb, Studentski (Sveučilišni) grad
p. 1949./50.

Autor: Alfred Albini

Sur.: **Aleksandar Dragomanović**

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1968; PAVLOVIĆ, 1968; JURIC, 1988: 7; UCHYTIL, 1990: 69, 192, 213, 218; UCHYTIL, ŠTULHOFER, 2007: 100, 107

II. Zavod za motorizaciju Strojarskoga fakulteta

Zagreb, Studentski (Sveučilišni) grad
p. 1949./50.

Autor: Alfred Albini

Sur.: **Aleksandar Dragomanović**

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

BIBLIOGRAFIJA:

UCHYTIL, 1990: 69, 192, 218; UCHYTIL, ŠTULHOFER, 2007: 107

III. Tehnološki fakultet

Zagreb, Pierottijeva 6 / Krsnjavoga / Kačićeva / Jukićeva

p. 1956.-1958. | r. 1958.-1963. (1964.)

Autor: Alfred Albini

Sur.: **Aleksandar Dragomanović**, Dorotheja Ložnik, Boris Krstulović, Juraj Meniga; konst. Eugen Erlich

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

BIBLIOGRAFIJA:

ALBINI, 1963; MENIGA, 1963: 15; *** 1968; PAVLOVIĆ, 1968; JURIC, 1988: 7; UCHYTIL, 1990: 192, 199, 213, 218; UCHYTIL, ŠTULHOFER, 2007: 90-95, 109

AUTORSKI PROJEKTI →

[1-15]

1. Osnovna škola i dom kulture

[dan. OŠ 'Dr. Ante Starčević']

Zagreb, Dubrava, Ul. sv. L. Mandića 55**n.** 1953./54. [najviša nagrada]; **uži n.** za školu 1954. [l. nagrada] | **p.** 1955.-1959. | r. 1958.-1960.**I. faza – natječaj**

Autori: Aleksandar Dragomanović, Radovan Nikšić, Zvonimir Juric, Božidar Murković

II. faza – realizacija

Autor: Radovan Nikšić

Sur.: Edo Šmidihen, Aleksandra Zimpermann; Ante Tunkl (statika); Aleksandar Dragomanović (interijer), Zvonimir Radić (interijer)

DOKUMENTACIJA:

- AF-AHA: Aleksandar Dragomanović [doss.]
- AF-AKAK: ostavština E. Šmidihena
- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunica: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?
- Arhiva I. Nikšić Olujic: nacrti
- Arhiva M. Dragomanovića: 5 nacrti
- Arhiva OŠ 'Ante Starčević': nacrti
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanovića, inv. br. HMA/AD/9/2/1-4 (4 nac.)
 - ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/15/1-65 (31 nac., 31 fot., 3 tekst.)
- MK-MKT: 363, 377, 423

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1954.c; *** 1954.d; *** 1954.f; BAHOVEC, 1954; MG, 1954; *** 1960.b; *** 1960.c; MESTROVIĆ, 1960; ŠEGVIĆ, 1960; ERCEG, 1961; M. G., 1961; MEDVEŠČEK, 1961; VENTURINI, 1961; BEGOVIĆ, 1962; UHLIK, 1962; Z. ŠA., 1964; *** 1968; PAVLOVIĆ, 1968; *** 1986: 106; ODAK, 1986; ŠEGVIĆ, 1986: 164; PREMIERL, 1987; JURIC, 1988; GALIĆ, 1991: 144-149; 103, 124, 125; ŠTRAUŠ, 1991: 44; SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 1992: 11-12; T. PL., 1993; VRKLJAN, 1995: 152-153; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 183, 298; A. LAS., 2005; KISIĆ [ur.], 2005: 41; IVANKOVIĆ, 2008: 169; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009; IVANKOVIĆ [ur.], 2010; NIKŠIĆ OLUJIC, 2010; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2011; DERANJA CRNOKIĆ i dr., 2015:24, 31

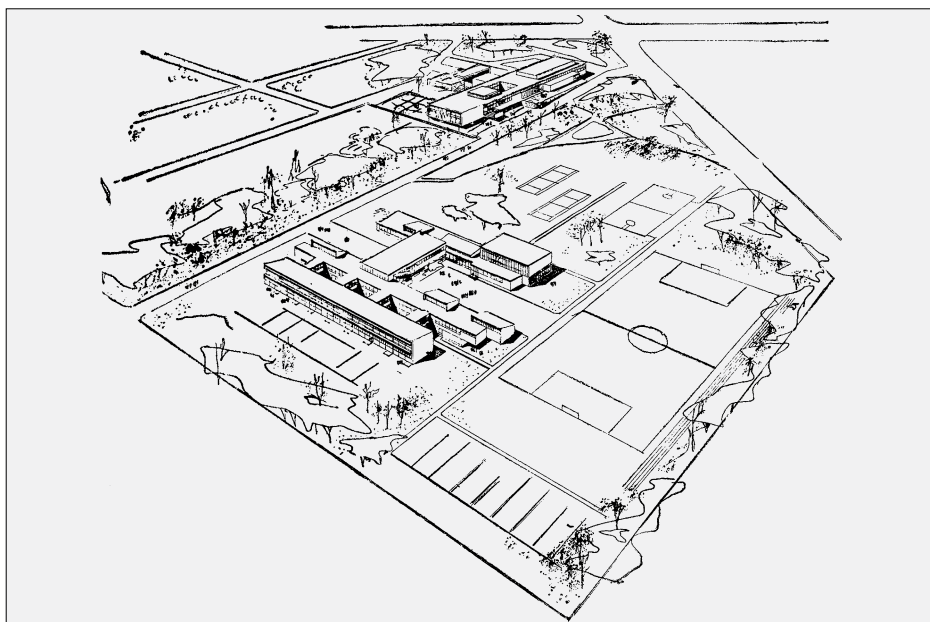
Ova je škola prvi Dragomanovićev autorski doticaj s tipologijom obrazovnih zgrada. Smještena je u središtu planiranoga naselja individualnog stanovanja u Gornjoj Dubravi u susjedstvu studija 'Jadran filma'. Sklop škole pruža se u smjeru JZ-SI, paralelno s ulicom s koje je riješen glavni / ulaz, dok je na S dijelu parcele zona školskih igralista.

U prvomu natječajnom projektu (1953./54.) kompleksni je program uza školu predviđao i dom kulture. Izvorno je škola bila koncipirana kao izdužena jednokatnica višestrukoga 'H' tlocrta s unutarnjim atrijima oko kojih su formirani učionički traktovi. U njihovu su zaleđu zasebni volumeni s fiskulturnom dvoranom i pratećim sadržajima, a ta dva dijela međusobno su povezana središnjim volumenom unutar kojeg je ulazni hal s upravom i PVN-om. Na natječaju su samo dva najbolje plasirana rada ponudila dom kulture prihvatljive kvalitete, ali je ocijenjeno da natječajni program za njega nije dobro razrađen pa se od Doma posve odustalo. Inače, na natječaju je zaprimljeno 18 radova, a u žiriju su od poznatijih imena bili Ivan Zemljak, Božidar Tušek, Franjo Bahovec i Vladimir Fulla. Rad autor-skog tima Dragomanović, Nikšić, Juric i Murković bio je svrstan u prvu grupu najboljih radova (od triju skupina), no nijedno rješenje u tom krugu nije odabrano kao adekvatno za izvedbu. Uz njih je u tu grupu uvršten još i tim Ostrogović, Kolonic i Lorber, te su se zajedno plasirali u uži natječaj za školu (bez doma kulture).

U drugoj etapi, na užem natječaju (s rokom predaje 28.4.1954.), projekt doživljava volumensku transformaciju, postaje kompaktniji s dvoetažnom glavnom zgradom i bočno adi-

ranim prizemnim traktovima organiziranim oko atrija, s dominantnim volumenom sportske dvorane. Nikšićeva je grupa u ovome krugu pobijedila i dobila izvedbu.

U konačnici realizirani je projekt 12-razredne osnovne škole još dodatno iskomprimiran, pa sklop čine tri izdužene 'lemele' i dvorana na I dijelu; prizemni traktovi s učionicama uz atrije omogućavaju nastavu na otvorenom; glavni troetažni volumen na Z dijelu sklopa u prizemlju sadrži gospodarske prostore, blagovaonicu i kuhinju, a na katovima učionice. Na spoju dviju učioničkih cjelina jesu glavni ulaz s velikim trijemom, hal u funkciji PVN-a i prostorije uprave. Konstrukcija je kod natječajnih projekata bila nešto heterogenija s različitim konstruktivnim rasterima, dok je u izvedbi strukturalna matrica ujednačenija, svedena na pravilni raster stupova i lamelnih zidova (dominantno 7x5 m). Za razliku od prvoga natječajnog rješenja s naznakama regionalnoga tretmana fasada obloženih kamenom, na internom natječaju već se naziru apstraktni nizozemski likovni utjecaji, dosljedno potvrđeni i u izvedenom rješenju. Ipak, N. Šegvić navodi kako vrijednost sklopa nije formalno-kompozicijska i da u projektu „nema niti Miesa niti Mondriana“, već ističe kako su svi volumeni „...vizuelno povezani, iako su posebno rješavani. To je ustvari i najviši kvalitet ove prostorne arhitektonske koncepcije“. Z. Juric piše da projekt ima „...sve odlike suvremene arhitekture internacionalnog stila, koja se može odrediti kao funkcionalizam s poetskim akcentom“. Zbog te izrazite funkcionalne perfekcije D. Venturini naglašava da je ova škola „suviše mašina za učenje“ i da joj nedostaju boje u interijeru

koje bi, prema njegovu mišljenju, djeci bile prikladnije jer bi unijele 'živost' u objekt. Izvedeni projekt potpisuje samo R. Nikšić (Vrkljan navodi da je projekt razrađivao tijekom boravka u Rotterdamu). Izgradnja škole počela je krajem 1958., prvi je dan nastave bio 22. rujna 1960., a u školsku je godinu bilo upisano 880 učenika. Otvorenje sportske dvorane bilo je godinu dana kasnije. Godine 1968. škola je preimenovana u '29. novembar', a 1990. dobila je današnje ime.

Unatoč suautorstvu u natječajnoj etapi, Dragomanović je na realiziranom objektu naveden samo kao suradnik, odnosno kao 'autor namještaja' (stolci, stolovi, vješalice, ormari). U jednomu od svojih intervjua R. Nikšić o tome kaže: „Izvedba prema nacrtima arh. Aleksandra Dragomanovića zaista je uspjela. Škola je dobila namještaj oblikovan suvremeno, jednostavno, čisto i lijepo, jer je autorova tendencija bila da djeluje odgojno u razvijanju ukusa kod učenika.” N. Segvić je prema interijeru bio nešto kritičniji: „U opremi unutarnjih ambijenata suradnici projektanta Dragomanović i Radić nijesu podjednako vrijedno riješili svoje zadatke. Dok je Dragomanović veoma funkcionalno riješio potrebne namještaje, garderobe, ormare, itd. Radić se u svojoj polihromiji nije izdigao iznad shematičnosti. Polihromija bez funkcionalne uloge pretvara se u blijedu dekoraciju.”

Natječajne etape, projekti i konačna realizacija škole u Dubravi zbog brojnih neprecizno navedenih podataka jedno je od atribucijski zamršenijih Dragomanovićevih djela, gdje se datacije, (ko)autori i suradnici te etape i nagradni plasmani u nekoliko izvora navode

različito. Za prvi natječaj Dragomanović u elaboratu svojih radova piše kako je rađen 1953. uz osvojenu II. nagradu, no u ranijim dokumentima u vlastitu personalnom dosjeu na AF-u navodi 'najvišu nagradu'. U Nikšićevoj monografiji za taj se projekt navodi I. nagrada. Za drugi natječajni krug Dragomanović ponovno navodi 1953., a Nikšićeva monografija ističe čak 1955., iako se iz službene dokumentacije vidi da su radovi predani krajem travnja 1954. Dragomanović za „opremu osmogodišnje škole” navodi da ju je samostalno izveo 1957., no interijer je uređivan tek u ljeto 1960. U arhivi škole čuvaju se osim nacrt objekta i projekti namještaja, ali nisu datirani niti se u sastavnici navode autori. U realizaciji je ovaj projekt jedan od prvih primjera total-dizajna pri izgradnji škola u nas, gdje je nekoliko arhitekata zaduženo za različite dijelove razrade – od generalne koncepcije, oblikovanja pročelja i funkcionalne organizacije, do kolonih aplikacija u interijeru i dizajna najmanjih detalja. *Nagrada SAJ-a* za najbolje arhitektonsko ostvarenje u 1960. za školu u Dubravi dodijeljena je samo R. Nikšiću kao vodećemu projektantu.

Škola je i danas u izvornoj funkciji i kao jedno od rijetkih djela poslijeratne arhitekture na listi zaštićenih kulturnih dobara RH [Z-4470]. Iako je slabo održavana, prostorna i oblikovna koncepcija nije narušena, a od neprimjerenih naknadnih intervencija ističu se plitki kosi krovovi. Premda je od otvorenja škole prošlo 60 godina, u interijeru je još djelomično očuvano originalno stanje, a pronađene su i dvije tipske zidne vješalice (odložene u kotlovnici škole), koje su posljednji tragovi Dragomanovićeve interijerskog rješenja.

2. Tehnički fakultet Sarajevo

n. 1954. [II. nagrada]

Koautori: Zvonimir Jurić, Olga Vujović, Stjepan Vukadinović

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva M. Dragomanovića: 10 nacrtā

BIBLIOGRAFIJA:

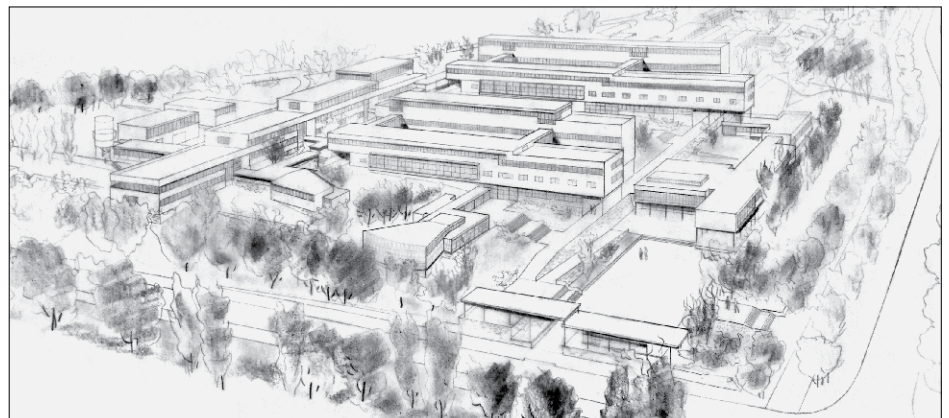
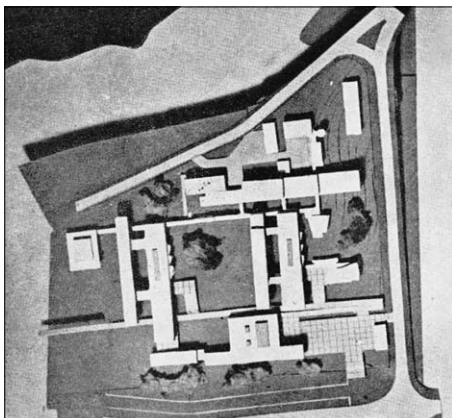
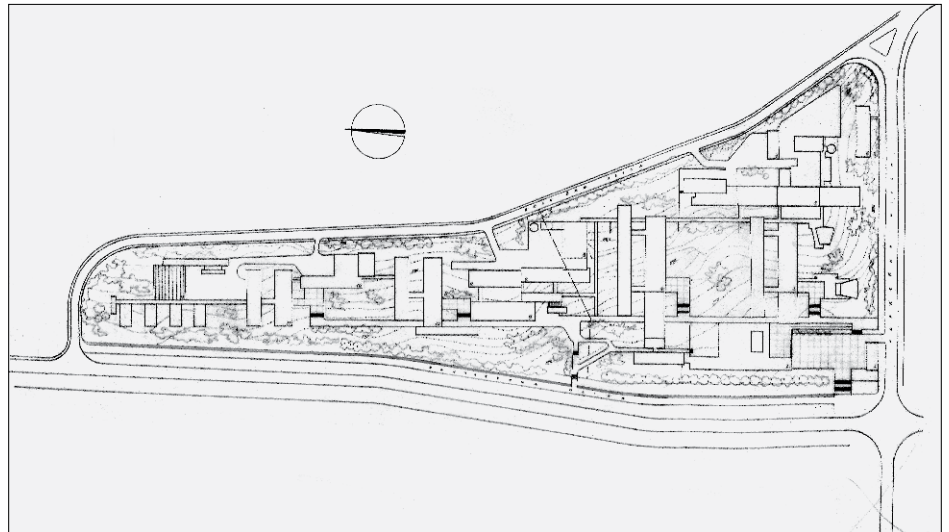
*** 1954.e; GOMBOŠ, 1954; *** 1964; JURIĆ, 1988; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 245; A. LAS., 2005.

Projekt sarajevskoga Tehničkog fakulteta predstavlja urbanističko-arhitektonsko rješenje većega obuhvata, s detaljnijom razradom samo *JZ* dijela. Kompleks je razvedenoga paviljonskog tipa, strukturalistički tretiranih usitnjenih volumena. Kolni su prilazi sklopu sa *Z*, a pješački s *I*, gdje je na *II* velik pristupni plato.

Cjelina je nalik kampusu složenom od paviljona unutar kojih su traktovi s učionicama, između njih su povezni pasazi, velike hale za predavanja, uredi i društvene prostorije, a u međuprostore su umetnute veće zelene površine. Konstruktivni je sustav kombinacija *AB* zidova i stupova, dominantno na rasteru 4×6 m, iako se pojavljuje još nekoliko drugih strukturalističkih modulacija. Pročelja su minimalistički oblikovana, apstraktna i geometrizirana, a pune mase zgrada artikulirane su neprekinutim 'trakama' prozora i ponegdje ubačenim kvadratičnim otvorima. Za razliku od drugih dvaju nagrađenih radova, Dragomanovićev je projekt izrazito ortogonalan, rasporedom masa u tlocrtu nalik je na mondria-

novsku kompoziciju. Situacijski ova složena cjelina djeluje kao 'tepih' na ravnom terenu koji svojim pružanjem na izgled zanemaruje činjenicu da se nalazi na padini, no perspektivni prikaz pokazuje finu kaskadnu konfiguraciju arhitektonskih masa posve prilagodjenih slojnicama.

Iako je riječ o sarajevskom natjecaju, jedno od značajnijih imena u ocjenjivačkom sudu bio je i Stjepan Gomboš. Iznenađujuće je da su rješenja na natjecaj predala samo četiri tima. Prvu nagradu osvojili su Franjo Bahovec, Slavko Novak i Božidar Tišina iz Zagreba, drugu Dragomanovićev tim, a treću Zdravko Kovacević i Milivoj Peterčić iz Sarajeva. U sarajevskom časopisu 'Arh', u jednoj naknadnoj objavi iz 1964. krivo se navodi da je Dragomanovićev rješenje nagrađeno trećom nagradom, što i sam Dragomanović pogrešno bilježi u vlastitome popisu radova. U svojem elaboratu Dragomanović kao koautoricu navodi samo O. Vujović, dok se u časopisu 'Arhitektura' kao koautor spominje samo S. Vukadinović.

3. Gimnazija Nova Gradiška

n. 1955. [II. nagrada, najviši plasman]

DOKUMENTACIJA:

– Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?

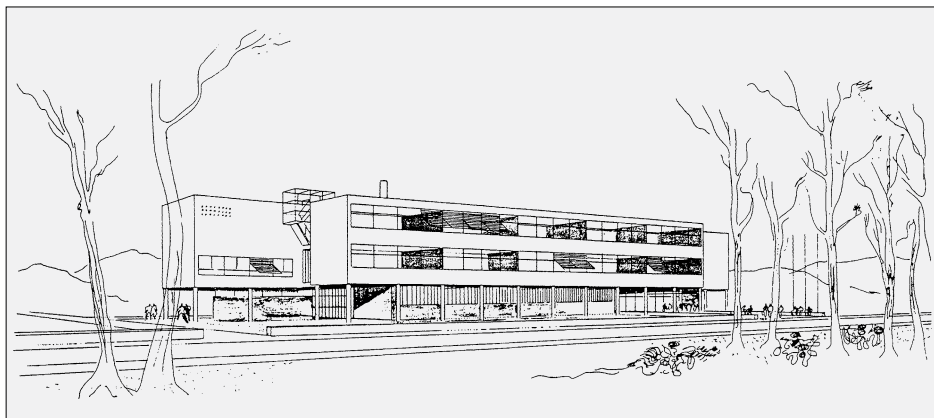
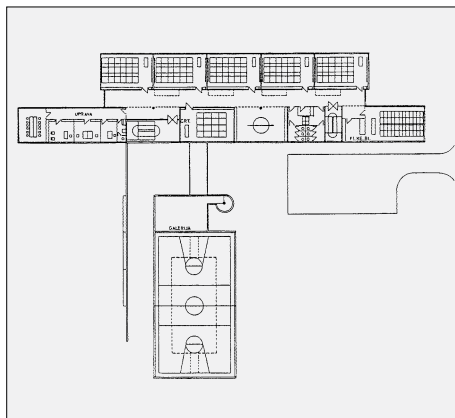
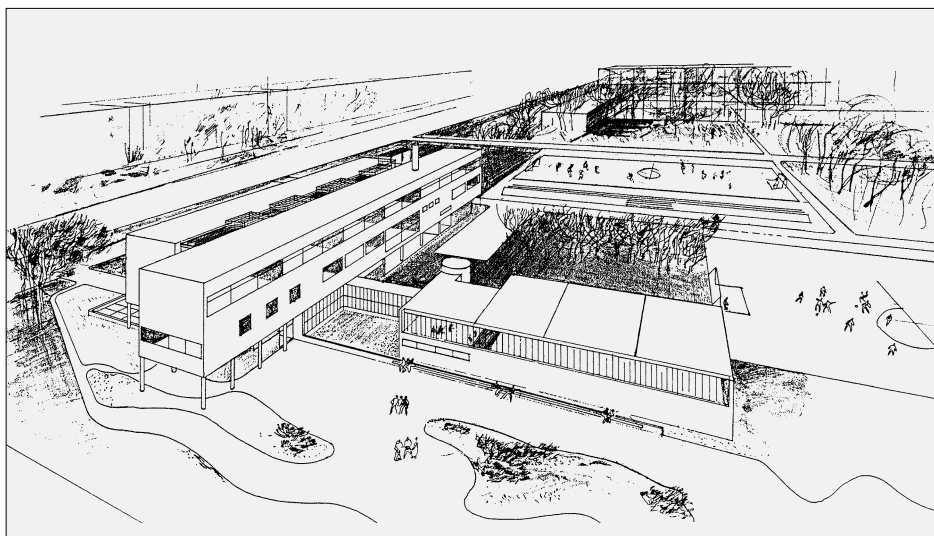
BIBLIOGRAFIJA:

*** 1955.b; *** 1968; PAVLOVIĆ, 1968; ODAK, 1986; JURIC, 1988; JURAS, 1996; OBAD ŠĆITAROCI [ur.], 2000: 183; ODAK, 2006: 47, 126, 229; PALADINO, 2015: 260

Iz nacрта nije razvidno gdje se u Novoj Gradiški nalazila parcela buduće gimnazije, niti je naznačena njezina orijentacija, s obzirom na sjever. Sklop je gimnazije 'T' tlocrta s izduženim učioničkim traktom položenim uz ulicu (P+2) i dvoranom okomito postavljenom na glavni korpus škole. Ispred ulaza je trijem nastao odizanjem volumena na stupove. U unutrašnjosti glavna je zgrada dvotraktna sa središnjim hodnikom-galerijom osvijetljenom zenitalno; u uličnom su traktu potezi učionica, a u paralelnom, nešto duljem unutarnjem traktu smještena je administracija i specijalizirane učionice te stubišta i sanitarije. Prizemlje je otvoreni prostor na stupovima, izuzev manjega ulaznog hala s garderobom i središnjom vertikalom stubišta (sa sanitarijama) koja se proteže kroz sve tri etaže. Volumen dvorane dvostruke je visine; uz nju je u interijeru postavljena i galerija kojoj se pristupa vanjskim zavojitim stubištem. Za konstrukciju se može pretpostaviti da se radi o kombiniranom sustavu AB stupova, zidova i ploča. U oblikovanju pročelja jasan je utjecaj lecorbusierovske moderne, s njegovih *pet točaka arhitekture*, pri čemu je posebno nagla-

šeno odizanje na stupove i dugi trakasti prozori (za puni dojam nedostaje jedino krovna terasa). Pravilni kubus dvorane odvojen je od škole i oblikovno djeluje kao zaseban artefakt u prostoru drukčijega, simplificiranog oblikovanja – na razini prizemlja zatvorenog perimetra, dok je po visini druge etaže potpuno ostakljen.

Na natječaju za gimnaziju prva nagrada nije dodijeljena, Dragomanović je osvojio drugu kao najviši plasman, a uručene su tri treće (Božidar Tušek, Emil Pernar i Nikola Martinov; Neven Šegvić, Dagmar Goranić i Kuzma Žuvela; Ivo Novak, Nada Kružić, Stjepan Perac) i četiri otkupa. Radovi su bili predstavljani 2. srpnja 1955. na izložbi u Novoj Gradiški. U osvrtu na Dragomanovićev opus Z. Jurčić piše da gimnazija ima „...sve odlike suvremene arhitekture internacionalnog stila, koja se može odrediti kao funkcionalizam s poetskim akcentom”, a T. Odak navodi: „Izuzetan je rezultat skromna gimnazija u Novoj Gradiški. Jednostavnost i lapidarnost u organizaciji prostora, likovnoj interpretaciji, prožimanju konstrukcije i forme čine taj projekt visokim i zreлим dometom unutar vladajućeg koncepta”.

4. OŠ Ribnica
Ribnica (kod Velike Gorice)
 p. 1955.

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?]]

BIBLIOGRAFIJA:

- * Projekt nije publiciran niti se navodi u literaturi.

Idejni projekt za dvorazrednu osnovnu školu u naselju Ribnica spomenut je u osobnom dosjeu A. Dragomanovića, gdje se navodi i datacija (1955.), a kao poblizu lokaciju arhitekt uz ime naselja navodi grad Karlovac, gdje takvog toponima nema (!). Vjerojatno se ipak radi o Ribnici kod Novoga Čiča što administrativno pripada gradu Velikoj Gorici. Dragomanović iste podatke navodi i u vlastitu elaboratu radova, ali samo u sumarnom popisu na početku, gdje je osim imena škole također navedene spomenuta datacija, no nacrti nisu prezentirani niti su sačuvani u autorovoj ostavštini, pa rješenje škole zasad ostaje nepoznato. S obzirom na skromni program (dvorazredna škola), riječ je o malom objektu i vjerojatno tek idejnom rješenju jer, koliko je poznato, u tome mjestu škola nikada nije izgrađena.

kom razredu. Alternativno rješenje, gdje bi sve prostorije bile na istoj etaži, ima jednostrano orijentirane učionice, dok su u dvoetažnoj varijanti učionice osvijetljene 'preko ugla', na oba pročelna zida.

U osnovnom rješenju konstruktivni je sustav skeletni s nosivim zidovima križno postavljenima u centralnim, osim svakoga paviljona. Raster stupova u oba je paviljona položen na kvadratnu mrežu. Prizemno je rješenje klasičnije strukturirano sustavom zidova.

Usporedimo li Dragomanovićev oblikovni vokabular čistoga internacionalnog stila na projektu Gimnazije u Novoj Gradskoj (iz iste, 1955. godine kada je datirana i škola u Repišću), pomalo nevjerojatno djeluje ambijentalna prilagodba njegova autorskog rukopisa na ovoj seoskoj školi izrazito regionalnog izričaja, usječenoj u padinu i pejzažu, sa slikovitim kosim krovovima dubokih streha i rustičnim kamenom na pročeljima u prizemlju.

Oko atribucije i datacije ovoga nerealiziranog projekta objavljeno je nekoliko kontradiktornih ili nejasnih podataka. U „Arhitekturi” br. 99-100 iz 1968. škola se navodi kao zajednički projekt Aleksandra Dragomanovića i Dragice Crnković. U vlastitu elaboratu Dragomanović ističe da je projekt (ne spominje se natječaj!) nastao 1955. u suradnji s Berislavom Radimirom. U objavi rezultata natječaja u „ČIP”-u uopće nema spomena Dragomanovića, već se kao autor navodi samo Dragica Crnković (iako su nacrti iz Dragomanovićeve ostavštine u HMA identični publiciranima!). Vežano za rezultate natječaja neobično je što su objavljeni tek 1958., ako je točan podatak iz Dragomanovićeve elaborata radova da je godina projekta 1955.? Iz raspoložive građe zasad nije moguće utvrditi točne (ko)autor-ske relacije ni dataciju, a škola nije izvedena.

5. OŠ Repišće
Repišće (kod Jastrebarskoga), Opć. Klinča Selo
 n. 1955. (1958.?)
 Koautori: Berislav Radimir, Dragica Crnković

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Berislav Radimir [doss. br. 110 (76)]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?]]
- HAZU-HMA: ostavština A. Dragomanovića, inv. br. HMA/AD/9/5/1-3 (3 nacrti)
- MK-MKT: 432

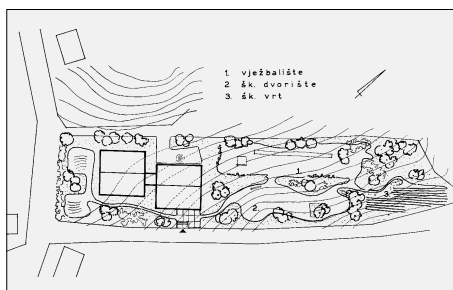
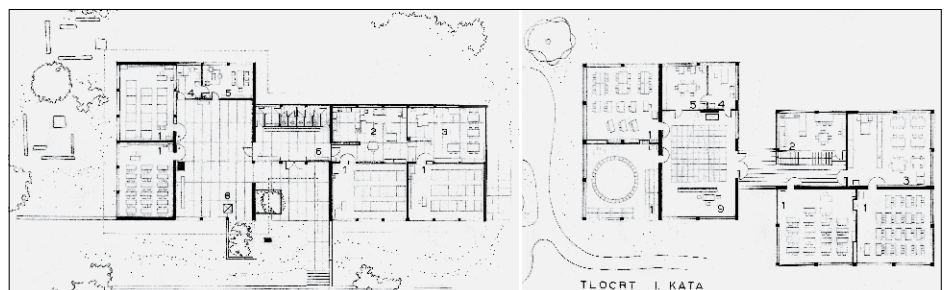
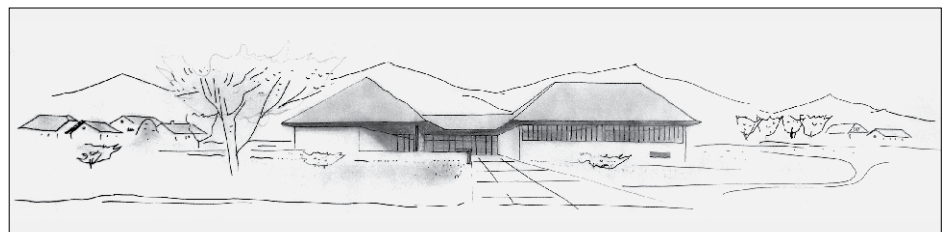
BIBLIOGRAFIJA:

- ŠAJNOVIĆ, 1958; *** 1968; PAVLOVIĆ, 1968

Sklop seoske škole smješten je u slobodnome zelenom prostoru, na blagoj padini s tek nekoliko kuća u okolici. Na izduljenoj parceli (približno S-J) zgrada škole pozicionirana je na krajnjem jugu blize cesti, dok se prema sjeveru nižu školsko dvorište, vježbalište i vrt. Učenički je pristup s I, a kolni sa Z.

Projektirane su dvije inačice iste morfologije: sklop katnosti P+1 te varijanta gdje bi cijeli program bio smješten samo na prizemnoj etaži. U tlocrtu je zgrada složena od dvaju posmaknutih kvadratnih paviljona povezanih kratkim ulaznim 'zglobom' u kojem je hal sa sanitarijama za pranje cipela i nogu kada djeca hodaju bosa (!). U jednokatnoj varijanti na gornjoj etaži, do koje vodi jednokrako stubište, smještene su četiri učionice, prostorije za domaćinstvo i radionicu, te ured direktora, zbornica i aula u funkciji PVN-a.

Učionice su raspoređene po dvije u svakom paviljonu; predviđeni je broj daka 36 u sva-

6. Filozofski fakultet

Zagreb, Ul. I. Lučića 3

n. 1955./56. [podijeljena VI. nagrada]

Koautori: N. Kučan, R. Nikšić

Sur.: Petar Kušan

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanovića, inv. br. HMA/AD/9/7/1-5 (5 nacrti);
 - ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/16/1-5 (2 nacrti, 3 foto.);
- MK-MKT: 364, 424

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1955.d; *** 1956.a; *** 1956.b; *** 1956.d; JURIC, 1988; KISIĆ [ur.], 2005: 59, 103, 125; OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 183, 298; DUBROVIĆ, 2006: 22, 24 85; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2011; PALADINO, 2015: 261; *** 2018: 193

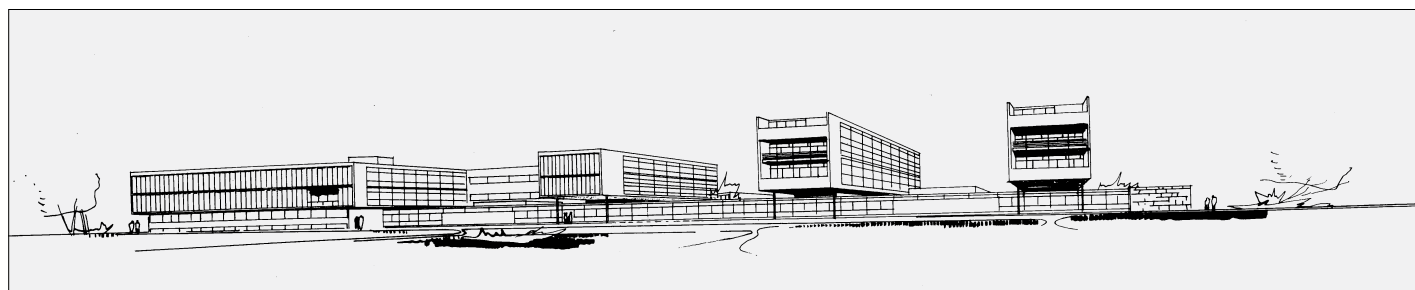
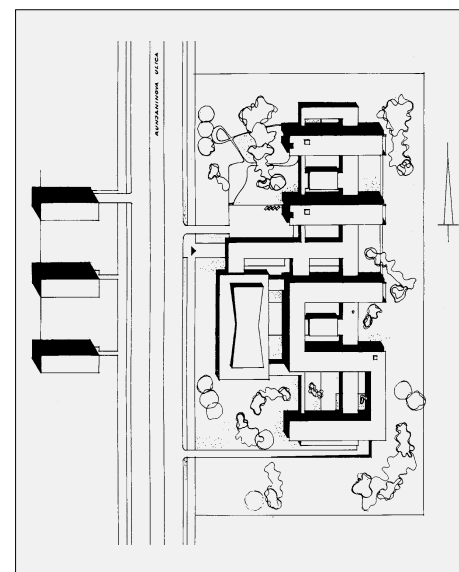
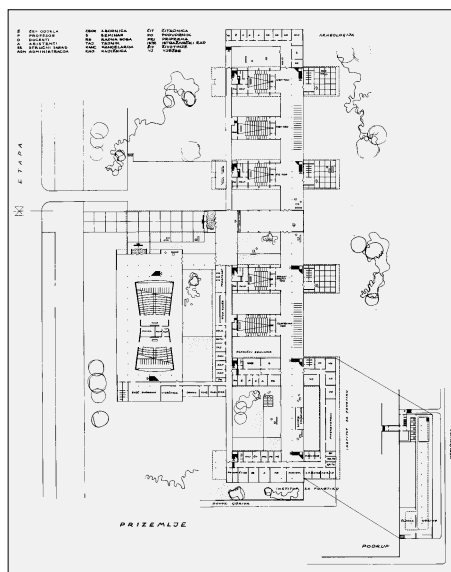
Parcela natječajem planiranoga Filozofskog fakulteta smještena je na ‘Sveučilišnoj aleji’ (tada ‘produženoj Runjaninovoj’), gdje nešto sjevernije Dragomanovićeви su autori iste godina projektiraju i Radničko sveučilište. Pravokutnog je oblika izduljena u smjeru S-J, glavni je ulaz u zgrade fakulteta sa Z, a kolni je opskrben pristup na JZ.

Kompleks je složen od pravilnoga prizemnog ‘tepiha’ s naizmjeničnim nizom insertiranih atrija i većih predavaonica povezanih izduženim komunikacijskim *foyerom*; prema ulici je adiran izdvojeni volumen amfiteatarske dvorane (dispozicijski podsjeća na situaciju Tehnološkog fakulteta, na kojem je Dragomanović suradnik Albiniju). Po cijeloj dužini spomenutoga ‘tepiha’ nanizane su poprečne dvokatne i trokatne lamele s celijama učionica, pri čemu su tri južne ‘prizme’ tlocrtno i volumenski međusobno spojene u meandar. Konstrukcija nije opisana jer je natječaj raden u sitnome mjerilu 1:500, ali je vidljiv jasno postavljen raster skeletnoga stupovnog sustava. Oblikovanje fasada možda je najbolje opisao Z. Juric u osvrtu na Dragomanovićev opus, gdje navodi da sklop ima „...dominantne ele-

mente apstrakcije u oblikovanju na tragu egzotovskih estetskih istraživanja”. U arhitektovom vokabularu FF je nastavak kompozicijskih gesti inauguriranih godinu ranije na natječaju za gimnaziju u Novoj Gradiški, gdje višekatni volumeni također lebde nad šetnicama i otvorenim trijemovima u prizemlju.

Na natječaj je pristiglo 17 radova, a u žiriju su bila ugledna imena onodobne arhitekture: Zdenko Strižić, Bogdan Nestorović, Ivan Zemljak, Stanko Rohrman. Prva nagrada nije dodijeljena, dvije druge osvojili su: tim Nikola Filipović, Ivo Novak i Ines Medanić, te u drugoj grupi Božidar Tusek s Emilom Pernarom; treća je nagrada pripala timu Grozdana Knezevića; četvrta grupi Antuna Ulricha; petu su dobili Zoja i Selimir Dumengjić; dvije seste nagrade podijeljene su Dragomanovićevu timu, odnosno Veri Čirković s Nikolom Šerčerom. U popisu vlastitih radova Dragomanović krivo navodi osvojenu petu nagradu, a i u fakultetskoj biografiji njegova koautora N. Kućana također je neispravan podatak o četvrtoj nagradi.

U konačnici na toj je lokaciji izveden Filozofski fakultet prema projektu Božidara Tušeka.

7. Internat industrijske škole Zenica

p. 1957.

Koautor: Berislav Radimir

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD:
 - Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
 - Berislav Radimir [doss. br. 110 (76)]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?.]
- Arhiva M. Dragomanovića: 7 nacrti

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1968; PAVLOVIĆ, 1968

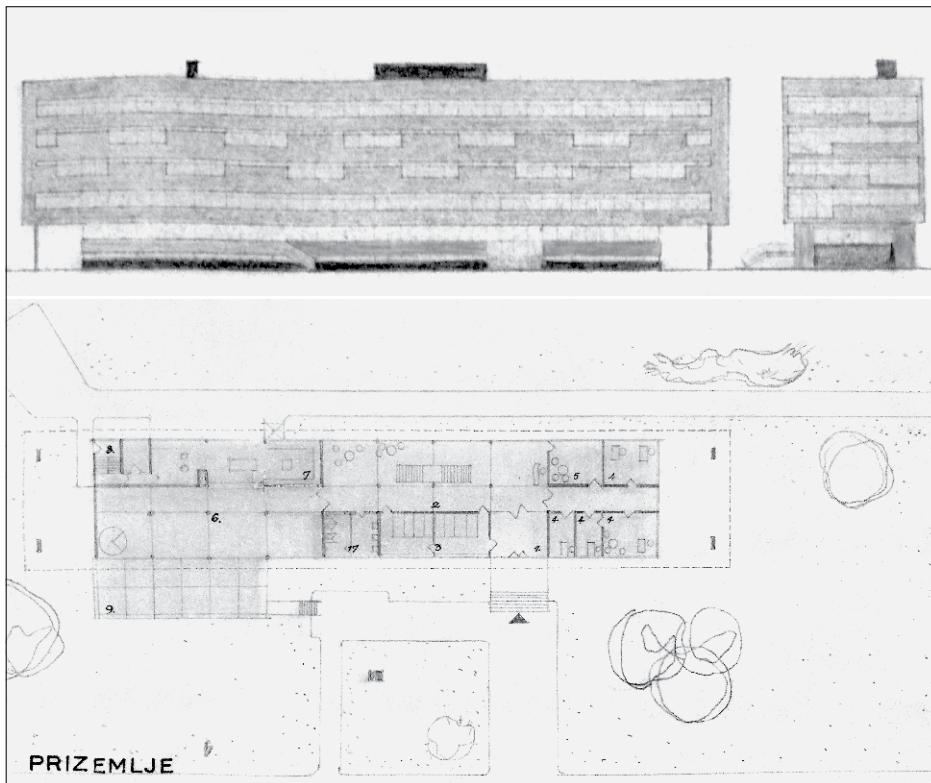
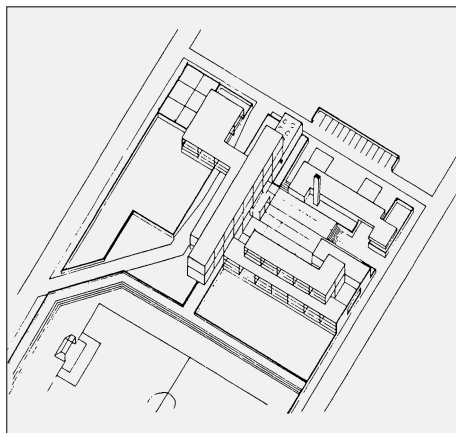
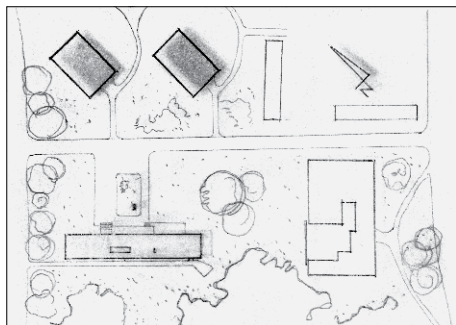
Smješten na Z dijelu kampusa, sklop internata složen je od visoke trokatnice i okomito pripojenih dvaju nižih volumena: sjeverni je kvadratnog tlocrta i sadrži veliku dvoranu za predavanja, a južni je izduljeniji s nizom učionica u dvije etaže; J od kompleksa jest nogometno igralište. Glavni je pješački pristup s ulaznoga trga na I, a opskrbeni prilaz vozilima jest na mjestu spoja centralnog objekta s jednim od adiranih volumena, prometnicom koja se za jednu etažu upušta ispod razine terena.

Najviši centralni objekt u prizemlju ima učionice, a na katovima smještajne jedinice površine 28.75 m² sa po 6 kreveta u sobi; krovna terasa namijenjena je za druženje na otvorenom. Nosiva konstrukcija je sustav AB zidova i stupova na rasteru od 6 m. Pročelja nose tipičan Dragomanovićevev likovni izraz 1950-ih, razvijen upravo u projektiranju obrazovno-odgojnih ustanova (sličnoga su oblikovanja Gimnazija u Novoj Gradiski, Filozofski fakultet u Zagrebu i OŠ Dubrava). Kod njegovih drugih objekata taj je kompozicijski kôd Z. Juric de-

terminirao kao „suvremenu arhitekturu internacionalnog stila, koja se može odrediti kao funkcionalizam s poetskim akcentom”.

U setu sačuvanih nacrti ovoga sklopa kao varijantno rješenje (drukucije grafike!) prezentirana je još jedna stambeno-edukativna lamela izduljenoga pravokutnog tlocrta, smještena I od kompleksa internata. Gotovo je identičnoga vanjskog oblikovanja kao i najviša zgrada osnovnoga kompleksa, ima četiri kata i krovnu terasu. U prizemlju su upravno-administrativne prostorije i restoran, na katu učionice i prateći sadržaji, a na ostalim su etažama sobe dimenzija 5×5 m sa 6 kreveta. Nije poznato radi li se o alternativnom rješenju sklopa ili, možda, o drugoj etapi u slučaju potrebe za dodatnim kapacitetima.

Dragomanovićevev koautor Berislav Radimir u popisu svojih radova u profesorskom dosjeu na AF-u projekt naziva 'Internat učenika u privredi'. Rješenje nije nigdje publicirano, a u literaturi se kao usputni podatak spominje u samo dva kratka biografska članka.

8. Kemijski institut PMF-a Skopje, Arhimedova 5

n. 1960. [I. nagrada] | id. p. 1961.; izv. p. 1961./62.; p. sanacije 1965. | r. 1967. [otvoreno 11.10.1968.]

Koautori: M. Vuković, M. Jelinek (id. projekt); A. Juraga (interijer)

DOKUMENTACIJA:

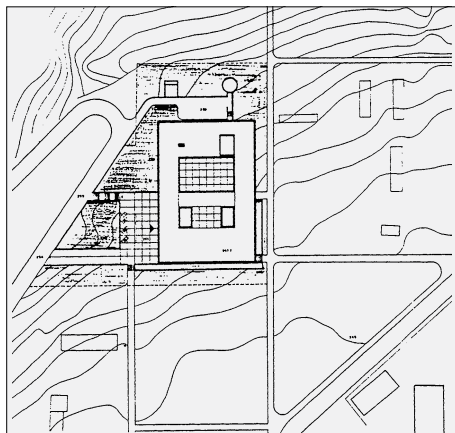
- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?)
- Arhiva M. Dragomanovića: 7 nacrti
- HAZU-HMA: ostavština A. Dragomanovića, inv. br. HMA/AD/9/12/1-14 (6nacrti)
- HIS-Biblioteka: idejni i izvedbeni projekti, projekti sanacije
- MK-MKT: 428

ANKETNI PODACI:

- Jasmina Siljanoska, Skopje [5. 9. 2016.]

BIBLIOGRAFIJA:

Ž. D., 1966.a; *** 1968; PAVLOVIĆ, 1968; J. M. M., 1984; JURIC, 1988; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; OBAD ŠĆITAROCI [ur.], 2000: 183, 266; *** 2014

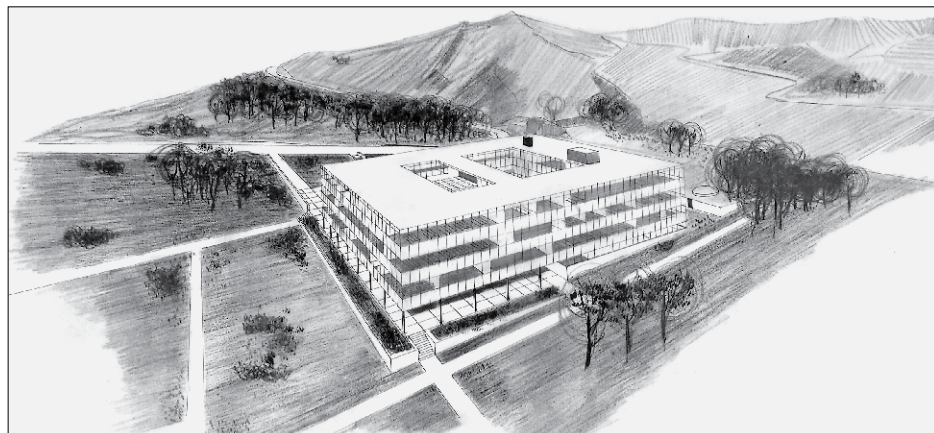

Objekt je pozicioniran uz park 'Gazi Baba', nedaleko od gradskog središta, i dio je veće sveučilišnog kompleksa u kojem se nalazi nekoliko fakulteta, menza, smještajne zgrade, uprava i sportska igrališta. Trokatnica je pravilnoga četverokutnog tlocrta, prema projektu usmjerena S-J, s dva atrija u unutrašnjosti – jednim u punoj visini i drugim na posljednjem katu. S obzirom na to da je u projektnoj postavi (za razliku od izvedbe) zgrada položena okomito na slojnice i jednim je dijelom usječena u kosi teren, glavni je ulaz kroz poluukopanu etažu ispod velikoga trijema formiranog odizanjem staklenoga kvadera zgrade na stupove. Horizontalne komunikacije su obodne, a vertikalne su riješene oblikovno zanimljivim 'mimoilaznim' stubišnim krakovima. Laboratoriji su nanizani u punoj dužini triju pročelja, a samo na J dijelu iznad ulaza nalaze se velika predavaonica dvoetažne visine i zajednički prostori za okupljanja, izložbe i sl. U realizaciji je projekt doživio određene preinake, od kojih je najznačajnija u orijentaciji – umjesto projektirane postave zgrade S-J, korpus je zarotiran za 90° i postavljen u smjeru I-Z, paralelno sa slojnicama terena. Ta je odluka opravdana štednjom na zaštiti od sunca i atraktivnijom ekspozicijom prema prometnici Skopje-Kumanovo. Ipak, na slabiju kvalitetu realizacije ponajviše je utjecalo odustajanje od transparentne staklene fasade, umjesto koje je izvedena konvencionalna, sa zidanim parapetima i trakaštim potezima prozora.

Prema Z. Juricu ovaj projekt „pokazuje senzibilitet za poslijeratna istraživanja Miesa i njegovu monumentalizaciju tehnike, ali uz izrazito rafinirano uspostavljanje humanog mjera cijelog objekta”. Sklop je zasigurno jedan od najdosljednije provedenih primjera Dragomanovićeve diskurzivne metode projektiranja – kako u interijeru tako i u eksterijeru – uz naglasenu organizaciju tlocrta 'na mreži', racionalnu AB skeletnu konstrukciju modula 7x7 m i rasterirana staklena pročelja iznimne čistoće i jednostavnosti u rasponu potkonstrukcije od 1,75 m.

Na jugoslavenski je natjecaj za Institut pristiglo 16 radova, a u ziri su djelovali: S. Kliska, Z. Vrkljan, Lj. Tomić, D. Marinković, D. Pecijare i G. Flumini. Prvu nagradu je osvojio Dragomanović, a druga i otkupi nisu dodijeljeni, već su uručene tri treće nagrade. U svojim biografskim priložima u osobnom dosjeu na AF-u Dragomanović netočno navodi da je natjecaj održan 1963., a i u elaboratu svojih radova u uvodnom popisu ponavlja istu grešku, iako poslije uz nacрте te zgrade piše točnu godinu. Formalni idejni projekt 1961. izradio je PB GP-a 'Hidrotehnika' iz Beograda (kao projektanti su navedeni M. Vuković, M. Jelinek i A. Dragomanović, a interijer potpisuje A. Juraga). Izvedbeni projekt je raden već 1961./62., no na njemu se više ne navodi Dragomanovićevo ime. Godine 1965. 'Hidrotehnika' također izrađuje i projekt sanacije i pojačanja na seizmičke sile, na kojem se kao glavni projektant navodi B. Mišković, a iste godine takav elaborat radi i Tehnički fakultet u Skopju (Univerzitet u Skopju, Zavod za studii i projektiranje), koji potpisuje prof. ing. građ. K. Hololčev sa suradnicima L. Atanasovom i A. Spasovom. Nije poznato je li zgrada Instituta već bila u izgradnji 1963. kada se u Skopju dogodio jak potres, pa su zbog toga radeni projekti naknadne sanacije konstrukcije, ili je to bila dorada projekta još prije početka izvedbe, sukladno novim propisima. Zgrada je završena 1967., a nakon opremanja interijera s radom je započela 11. 10. 1968. povodom praznika Ustanka makedonskog naroda.

Zanimljivo je da Dragomanović s tim projektom, nakon idejne etape, više nije imao veze, te tako nije znao čak ni to da je objekt izveden (!), o čemu sam piše: „Godine 1970. boravio sam u Skopju u novoizgrađenom hotelu na Gazi-babi – *vis-a-vis* hotela postojala je zgrada koja je na krovu imala instalacije ventilacije digestora – tek nakon nekog vremena postalo mi je jasno da je to Kemijski institut PMF Skopje.” Na žalost, zgrada je u realizaciji izgubila ključne elemente oblikovnoga kôda, pa je daleko od iznimne kvalitete Dragomanovićeve natjecajnog projekta.

9. Tipske škole s 12 i 16 učionica Zagreb

n. 1968./69. [I. nagrada]

Koautori: Radovan Nikšić, Edo Šmidihen

DOKUMENTACIJA:

- AF-AKAK: ostavština E. Šmidihena
- AF-APD: Edo Šmidihen [doss. br. 93]
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA: ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/72/1-5 (5 nac.)
- MK-MKT: 404

BIBLIOGRAFIJA:

GALIĆ, 1991: 144-149; KISIĆ [ur.], 2005: 127-128

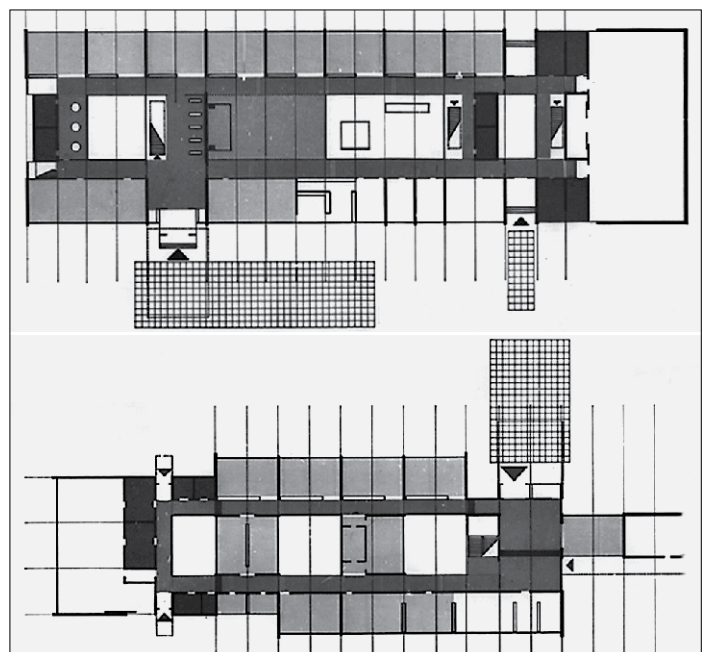
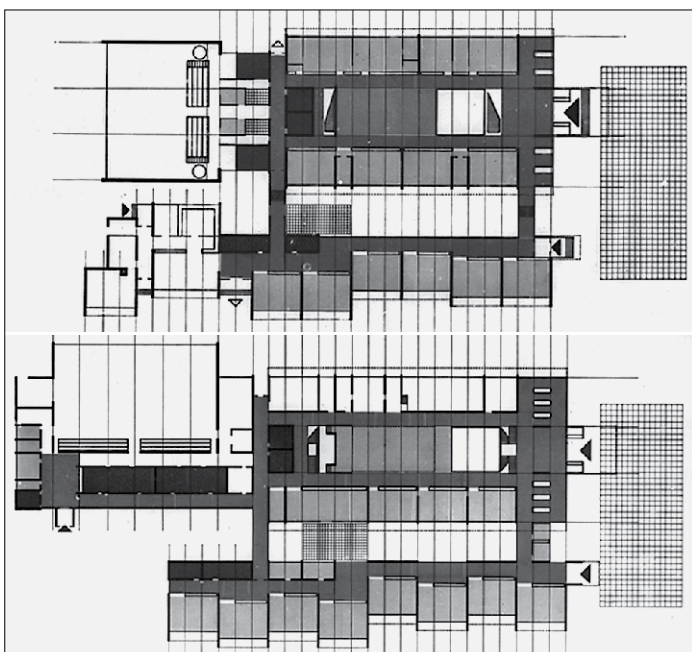
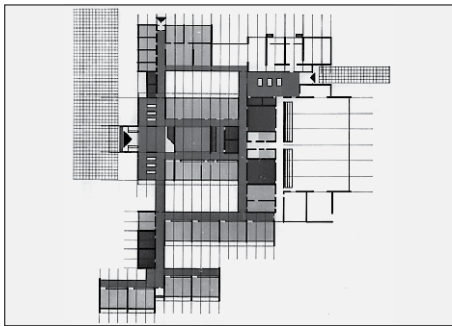
Nacrti projekta sačuvani su u ostavštini R. Nikšića, i to ukupno pet različitih shema tlocrtnih tipskih rješenja, do kojih je došlo zbog prelaska obrazovnog sustava na kabinetnu nastavu. Osim varijacija u veličini (kapacitetu) škola, ponudeni su različiti oblici gabarita – od posve kompaktnih (razvijenih iz tipa nešto starije OŠ Trnsko), do razvedenih višetraktnih sklopova s nekoliko varijanti orijentacija i pozicija ulaza koji odgovaraju različitim urbanističkim situacijama.

Za jedno od rješenja postoji i tehnički opis iz kojeg je vidljiv koncept temeljen na pretpostavkama prefabrikacije. Škola je u tom slučaju zamišljena kao paviljonski tip spojen od centralnoga školskog prostora, gimnastičke dvorane na začelju, trakta učionica i sklopa specijalnih prostorija za defektnu djecu. Uz glavni ulaz pozicionirane su centralne (zajedničke) garderobe, što je bila inovacija u školskom programu. Nakon ulaza slijedio je 'ukrasni patio' koji dovodi svjetlost u unutrašnjost objekta i stvara prostorni fokus društvenog dijela.

Modularna nosiva konstrukcija trebala je biti AB skelet ukrućen zidnim lamelama. Razradom ovoga tipskog rješenja poslije je izvedeno više škola, a projekt je s modifikacijama primijenjen na nekoliko različitih lokacija. Dragomanović supotpisuje one u Kutini i u zagrebackima naseljima Grana, Prečko i Srednjaci, dok je nekoliko gotovo identičnih objekata izvedeno bez sudjelovanja autora (npr. u Dupcu i Vukomeru).

Neke od preostalih četiriju tipova realizirali su R. Nikšić i E. Šmidihen, no bez sudjelovanja Dragomanovića. Iako se svugdje navodi kako je natječaj za tipske škole bio 1969., možda je započet još 1968., jer se ta godina navodi u Nikšićevu profesorskom dosjeu, a i neki od navedenih objekata koji su proizašli iz ovih tipskih rješenja 1969. već su bili u izvedbi.

Autorskom timu Dragomanović – Nikšić – Šmidihen za tipske projekte osnovnih škola u Zagrebu SAH je 1972. dodijelio *Godišnju nagradu 'Viktor Kovačić'*.

10. OŠ 'Maršal Tito'

[dan. OŠ Prečko]

Zagreb, Prečko, Dekanici 6

p. 1969. | r. 1970.

Koautori: Radovan Nikšić, Edo Šmidihen; B. Berc (izv. projekt)

Sur.: V. Škrbina, V. Hluchy

DOKUMENTACIJA:

- AF-AKAK: ostavština E. Šmidihena
- AF-APD:
 - Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
 - Edo Šmidihen [doss. br. 93]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?
- Arhiva I. Nikšić Olujic
- Arhiva OŠ Prečko
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]

ANKETNI PODATCI:

- Branko Berc, Zagreb [14.1.2016.]

BIBLIOGRAFIJA:

D. L., 1970; KISIĆ [ur.], 2005: 87, 128

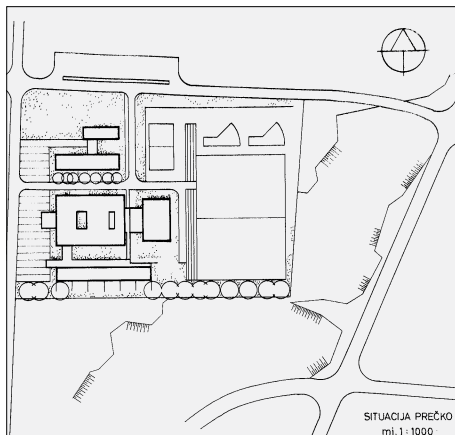
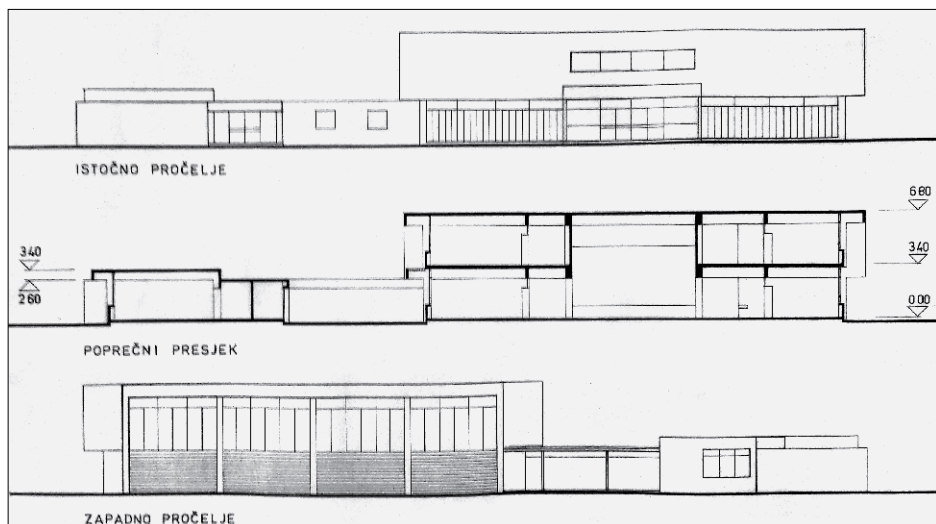
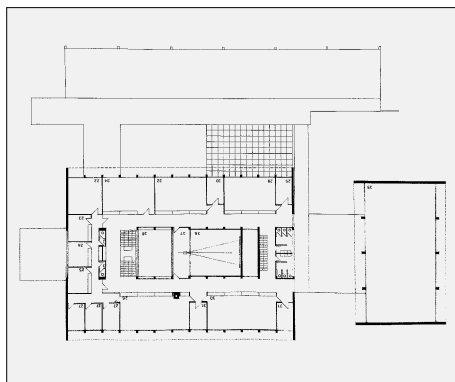
lako je projektirana istovremeno s gotovo identičnim tipskim školama u Grani i na Srednjacima (1969.), OŠ u Prečkom prva je dovršena i stavljena u funkciju već sljedeće godine. Pripada 'manjem tipu' 12-razredne škole. U odnosu na izvorni projekt i svih pet ostalih izvedenih ustanova toga tipa na drugim lokacijama (Grana, Srednjaci, Dubec, Vukomerec, Kutina), koje imaju istočno orijentirane ulaze i optimalno razvijaju tlocrtnu organizaciju – sklop u Prečkom je zbog urbanističkih razloga zrcalno okrenut glavnim ulazima na Z, bez urednog predtrga, no sa znatno većim školskim igralištem i nekim modifikacijama u prostornoj dispoziciji. Hortikulturno rješenje sa sportskim terenima izvedeno je desetak godina kasnije (p. 1979./80.), a projekt potpisuje Višnja Ratković.

Oblikovanje pročelja slijedi izvorni koncept, no katni su otvori iznad ulaznoga trijema na glavnoj fasadi umjesto u obliku projektirane 'trake' prozora izvedenih u 6 kvadratnih zasebnih polja. Škola je otvorena 3. studenoga 1970. (za 23 razredna odjela od 1. do 8. razreda sa 735 učenika i 29 učitelja). Ideologizira-

ni izvorni naziv OŠ 'Maršal Tito' godine 1992. promijenjeno u OŠ 'Prečko'.

Šmidihen i Dragomanović spominju ovaj objekt u svojim dosjeima, ali ne navode godinu. Nikšić netočno bilježi 1972. Prema anketnim podacima Branka Berca, on je u PB 'Remetinec' izradio izvedbene nacрте za školu. Kao i kod Srednjaka, u Nikšićevoj ga se monografiji navodi kao 'suradnika', ali je na nacrtima koji se čuvaju u školi njegovo ime na prvome mjestu u rubrici 'autor projektant', a zatim slijede Dragomanović, Nikšić i Šmidihen. Te autorske relacije i specifičnosti projektantskih ingerencija u to doba objašnjene su u tekstu o tipskim školama – katalog *ad 9*.

Recentno je zatvoren zasebni ulaz za nize razrede na / i nad tim je izvorno prizemnim traktom nadograđen kat (2001.), a kao i kod svih drugih Dragomanovićevih škola nadodani su plitki kosi krovovi. U interijeru su srušene garderobe uz glavni ulaz, koje su bile amblematski motiv i programski novum ovih tipskih škola; stolarija je djelomično izmijenjena, obojenje pročelja ne slijedi izvornu kolornu shemu.

11. OŠ Srednjaci

[dan. OŠ 'Josip Račić']

Zagreb, Srednjaci bb

p. 1969. | r. 1970./71.

Koautori: Radovan Nikšić, Edo Šmidihena; B. Berc (izv. projekt)

Sur.: V. Škrbina, V. Hluchy

DOKUMENTACIJA:

- AF-AKAK: ostavština E. Šmidihena
- AF-APD:
 - Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
 - Edo Šmidihena [doss. br. 93]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.?
- Arhiva I. Nikšić Olujic
- Arhiva OŠ 'Josip Račić'
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- os-j-racica.hr/o_skoli/o_skoli.html

ANKETNI PODATCI:

- Branko Berc, Zagreb [14. 1. 2016.]

BIBLIOGRAFIJA:

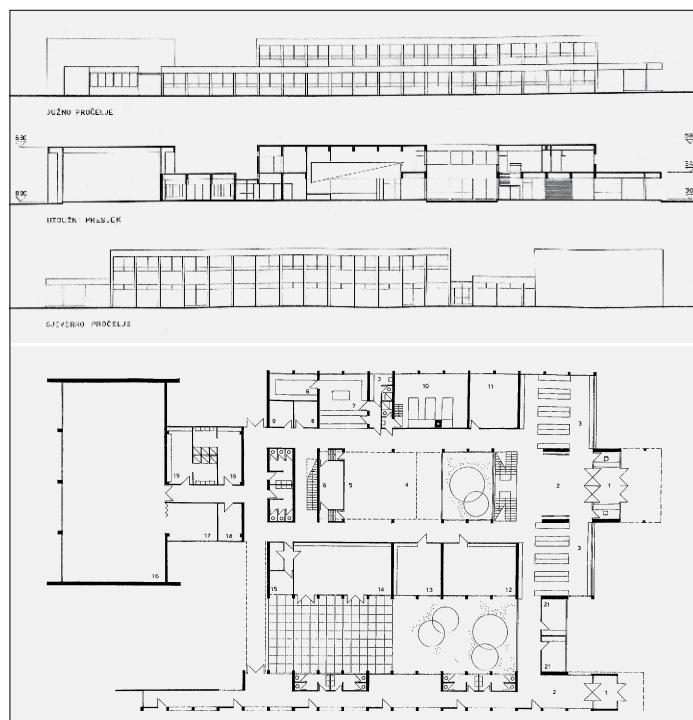
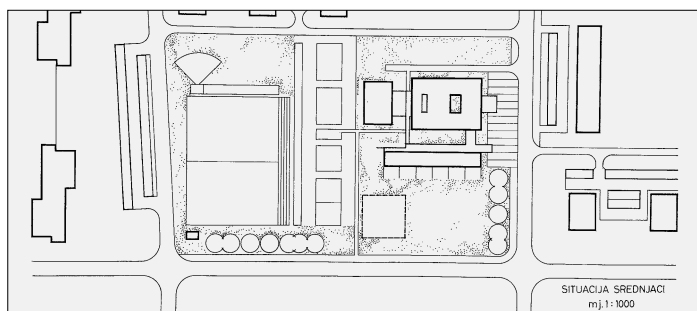
Kisić [ur.], 2005: 86, 128

U cijelome nizu škola realiziranih prema tipskom projektu Dragomanovića, Nikšića i Šmidihena, druga po redoslijedu izvedbe bila je OŠ na Srednjacima. Za razliku od ostalih primjera, ima kreativno projektiran / predtrg s kojeg su glavni ulazi u zgradu – sjeverniji za stariju djecu i zasebni južni za mladu; kolni je pristup na SZ parcele.

Kompleks je paviljonskog tipa složen od međusobno povezanih volumena različitih visina. Središnja jednokatna zgrada (46.65×26.80 m) predviđena je za kabinetsku nastavu viših razreda, s velikim PVN-om, insertiranim atrijima i dva akcentna stubista. Kod ovih tipskih škola prvi su put u hrvatskome školskom programu planirane centralne garderobe smještene neposredno kod ulaza. Pritzemni linearni trakt nižih razreda (70×6.80/13,60 m) nalazi se J, a dvorana za tjelesni odgoj SZ (16×29 m), uza sportske terene na Z dijelu parcele. Konstruktivni je sustav u osnovi monolitni AB skelet s okvirima raspona 9 m na razmacima od 2,90 m, s ukrutnim zidovima (kod gimnastičke dvorane razmaci su okvira na 7.10 m). Vanjsko je oblikovanje suzdržano, s 'trakama' otvora na ućioničkim potezima, a upravo na tim dijelovima pojavljuje se prepoznatljiv Dragomanovićeve detalj – prepustene tanke grede koje plastički izlaze iz linije fasade i postaju funkcionalni element za zaštitu od insolacije. Isti motiv vidljivih 'rebrastih greda' javlja se i na ulaznom trijemu – nadstrešnici.

Na temelju tipskoga idejnog projekta izvedbenu je dokumentaciju za ovu školu radio biro 'Remetinec' s glavnim projektantom Brankom Bercom. U Nikšićevoj monografiji on se spominje kao suradnik, ali iz nacрта koji se čuvaju u skoli vidljivo je da je njegovo ime na prvome mjestu u rubrici 'autor' (abecedno?), zatim slijede Dragomanović, Nikšić i Šmidihena. Prema anketnim podacima dobivenim od B. Berca, došlo je do nekih preinaka tipskog rješenja, ali su autori izvornoga koncepta bili konzultirani. Iako su projekti za Srednjake i Prečko rađeni u isto vrijeme u istome PB 'Remetinec', OŠ na Srednjacima detaljnije je i potpunije elaborirana, te bolje programski razrađena od druge spomenute. Oko datacije tog objekta nekoliko je različitih podataka. Projekt i realizacija, prema Bercu, provedeni su 1969./70., Nikšić u svojem dosjeu navodi samo 1971., a u njegovoj je monografiji 1970. spomenuta kao jedina godina. Dragomanović i Šmidihena ovaj projekt navode u svojim popisima radova, ali ne navode dataciju. Prema podacima na web-stranici škole, ustanova je otvorena i počela je s radom na jesen 1971. godine.

U novije su vrijeme na školskim paviljonima izvedeni plitki kosi krovovi pokriveni limom, no oblikovno nisu bitno poremetili kompozicijske odnose jer iz pješackih vizura gotovo da i nisu vidljivi. Znatnu ekspanziju škola je doživjela 2009. dogradnjom izduljenoga jednokatnog aneksa na SZ dijelu.

12. OŠ Grana

[dan. OŠ 'Vjenceslav Novak' i Centar za autizam]

Zagreb, Grana, Ul. Vile Velebita 15a
p. 1969. | r. 1969.-1971.

Koautori: Radovan Nikšić, Edo Šmidihen
Sur.: Adolf Bukal (konstr.), Olga Vujo-
vić, Daniel Kaitner

Sklop je izveden je kao 16-razredna škola prema tipskom projektu. Ulaz je na I, bez velikoga predtrga uobičajenog kod drugih izvedenih primjera istoga tipa; pristup za dostavu je sa S, a u toj su zoni i sportski tereni okruženi parkom.

Jedina veća modifikacija u odnosu na prethodno opisano inicijalno tipsko rješenje jest nadodani sklop u S dijelu povezan sa školom toplom vezom. Moguće je da je to interpretacija 'specijalnih prostora za defektnu djecu' koji se spominju u tehničkom opisu tipskog rješenja iz 1969., a u obliku kvadratnog aneksa na toj se poziciji pojavljuje i na shemama;

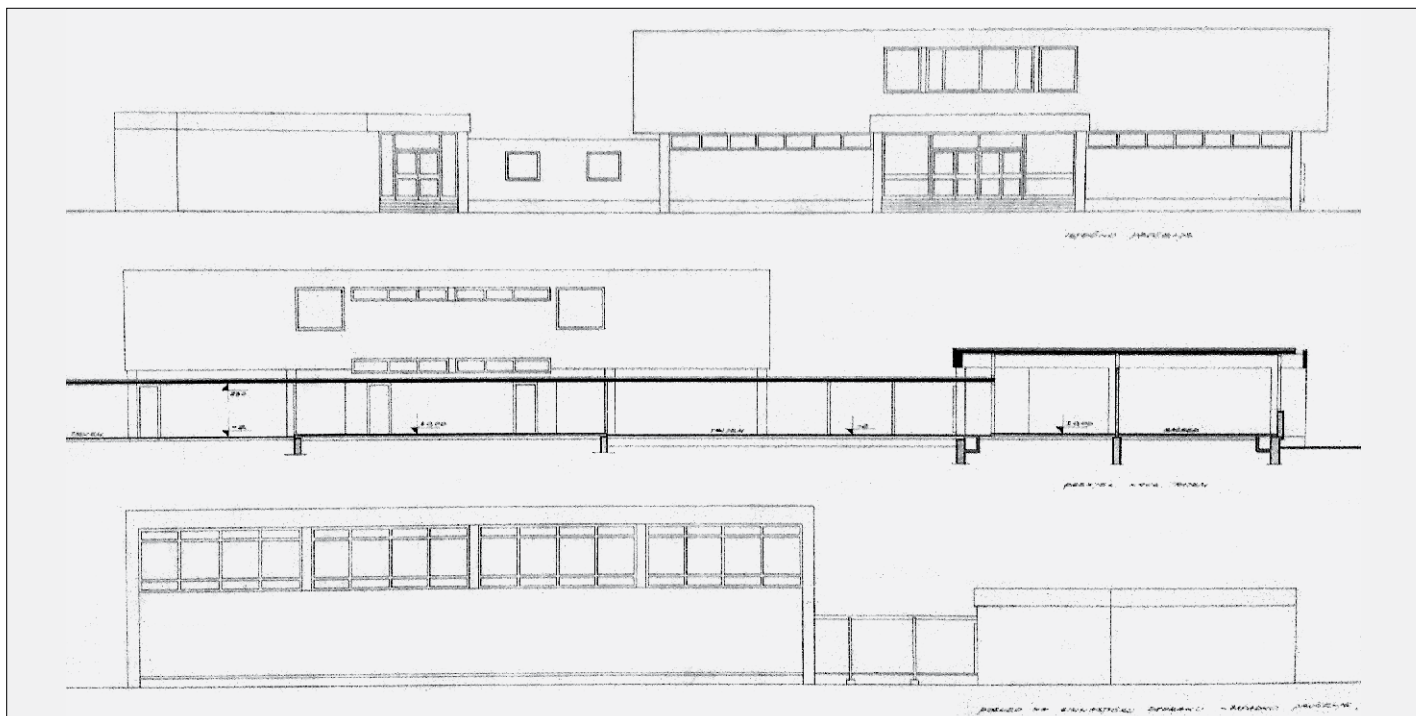
prema namjeni taj je adirani volumen danas u funkciji Centra za autizam. Ulazno pročelje izvedeno je s prepoznatljivim trijemom i 'trakom' prozora na katu. Ovaj projekt Dragomanović ne navodi u svojem dosjeu, Šmidihen zabunom u personalnom dosjeu navodi školu u obližnjoj Klaki umjesto Grane (nekada jedinstveni kvart), a Nikšić projekt neprecizno datira u 1970. Prema stranicama škole izgradnja zgrade počela je u jesen 1969. godine, a zbog raznih problema izvedena je godinu dana kasnije od planiranoga roka. Otvorena je 1. rujna 1971. s upisanih 1226 učenika. Recentno je na školi izveden kosi krov.

DOKUMENTACIJA:

- AF-AKAK: ostavština E. Šmidihena
- AF-APD: Edo Šmidihen [doss. br. 93]
- Arhiva I. Nikšić Olujic
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- os-vnovaka-zg.skole.hr/skola/povijest

BIBLIOGRAFIJA:

Kisić [ur.], 2005: 18, 87, 128; UCHYTIĆ, 2010

13. OŠ 'Stjepan Kefelja' Kutina, N. Tesle 1

p. (1969.) 1972.? | r. 1975.

Koautori: Radovan Nikšić, Edo Šmidihena
Sur.: Adolf Bukal (konstr.), Olga Vujo-
vić, Daniel Kaitner

DOKUMENTACIJA:

- AF-AKAK: ostavština Ede Šmidihena
- AF-APD: Edo Šmidihena [doss. br. 93]
- Arhiva I. Nikšić Olujčić: foto.
- Arhiva OŠ 'Stjepan Kefelja'
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- os-stjepana-kefelje-kt.skole.hr/skola/
lokacija

BIBLIOGRAFIJA:

KISIĆ [ur.], 2005: 89, 129; MRAVUNAC, 2018

Ova je škola jedna od šest realiziranih gotovo identičnih tipskih obrazovnih ustanova autorskog tima Dragomanović – Nikšić – Šmidihena, prema idejnom rješenju dobivenom na natječaju 1969., dok su se izvedbe sukcesivno odvijale do sredine 70-ih, uključujući i ovu posljednju – kutinsku – jedinu izvan Zagreba.

Podignuta je u potpuno drukčijem kontekstu od ostalih Dragomanovićevih škola – smještena na rubu grada, u suburbanom ambijentu obiteljskih kuća i zelenog pejzaža na blagoj padini. Ulazna je zona s predtrgom na *J*, gospodarski je pristup s *JZ*. Prema tlocrtnoj 'markici' vidljivo je da je riječ o 16-razrednoj inačici toga tipa škole. Od svih izvedenih primjera jedina ima izvorno očuvana pročelja u kombinaciji sirovog betona i

fasadne opeke te 'trakaste' prozore iznad ulaznog trijema kakvi su bili predviđeni u idejnom projektu; i ovdje je naknadno izveden kosi limeni krov.

Na stranicama škole piše da je „...počela s radom prije 30 godina, točnije 1975.“. R. Nikšić u fakultetskom dosjeu neprecizno navodi 1976., a ista je godina navedena i u njegovoj monografiji. Šmidihena je u svome popisu datira u 1972., što je vjerojatno godina projekta (bez spomena Dragomanovića), a Dragomanović je uopće ne navodi među svojim projektima iako je zasigurno riječ o istoj tipskoj izvedenici koju drugdje supotpisuje s ostalim autorima. Na izložbi suvremene kutinske arhitekture održanoj 2018. škola je katalogizirana bez autorske atribucije.

14. Tipske kombinirane dječje ustanove Zagreb – Siget, Utrine, Gornja Dubrava, Zapruđe, Trnsko, Gajnice, Dubec, Botinec

n. 1969. [II. nagrada?; interni natječaj]
Koautori: Radovan Nikšić, Edo Šmidihen

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva M. Dragomanovića: 7 nac., 1 foto.
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanovića, inv. br. HMA/AD/9/28/1-16 (6 nacrti)
 - ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/46/1-3 (2 nacrti, 1 foto.)
- MK-MKT: 391, 450

BIBLIOGRAFIJA:

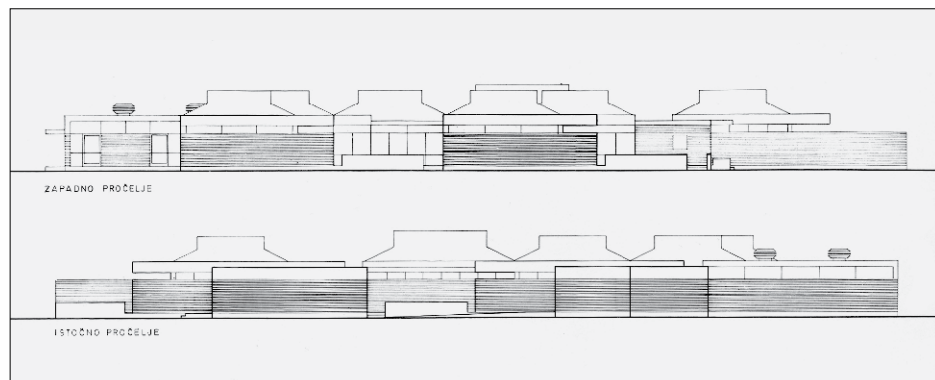
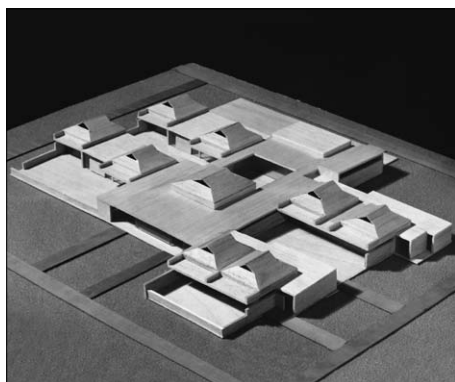
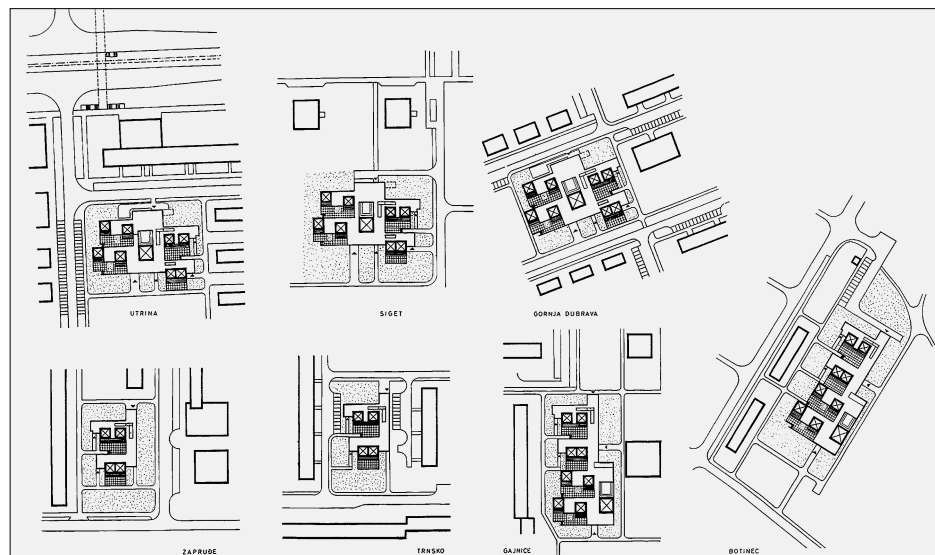
PREMERL, 1987; KISIĆ, 2005 [ur.]: 112, 128; kontekstualizacija: ROTH-ČERINA, 2017

Projekti za kombinirane dječje ustanove (s programom združenih vrtića i jaslica) rađeni su kao modularne tipske varijante prilagodljive različitom kapacitetu i urbanističkoj situaciji, koje su na natječaju testirane na 8 konkretnih lokacija u Zagrebu. Na svim je parcelama sklop organiziran s čistim južnim orijentacijama jedinica, osim u Botincu i Gornjoj Dubravi gdje postoji kosa inklinacija $k //$. S obzirom na mikrolokaciju, smjerovi glavnih pristupa variraju, a i veličina sklopa je različita, ovisno o potrebama naselja: Siget, Utrine i Gornja Dubrava – identičnog tlocrta (A tip: 4 vrtiće i 2 jasličke jedinice), Gajnice i Botinec (B tip: 4 vrtiće i 2 jasličke jedinice), Zapruđe i Trnsko (C tip: 2 jasličke jedinice), Dubec (D tip: 4 vrtiće jedinice). Glavni ulazi za jaslice i vrtiće uvijek su odvojeni, pri čemu jaslice imaju i dva bočna ulaza s direktnim vanjskim pristupom u svaku jedinicu; gospodarski je ulaz na S. Veća, najrazrađenija varijanta kompleksa (A tip) složena je od četiriju vrtičkih jedinica na Z dijelu, sa zaštićenim / terasama, dvije jasličke jedinice na / i središnjom zonom zajedničkih sadržaja poput PVN-a, blagovao-nice, gospodarstva, uprave i dr. okupljenih

oko centralnog atrija. Iz nacrti je vidljivo projektiranje na modularnoj mreži s komunikacijskim koridorima koji podržavaju ortogonalnost, strogo funkcionalno zoniranje i nevjerojatnu planimetrijsku čistocu. Osnovni konstruktivni sustav složen je od AB zidnih lamela.

U vanjskoj fizionomiji sklop ostavlja dojam dinamične 'tepih' izgradnje, na kojoj se možda iščitavaju utjecaji Le Corbusierove bolnice u Veneciji ili strukturalističke matrice Van Eyckova amsterdamskog sirotišta. Dominantnu siluetu stvaraju zanimljivo dizajnirani skošeni krovovi sa skrivenim nadsvjetlima, postavljeni nad svakom prostornom jedinicom, što evocira svojevrsan regionalni izričaj.

Natječajni projekt nije publiciran niti je dalje razvijan. U monografiji opusa R. Nikšića navodi se da je rad dobio otkup, dok A. Dragomanović bilježi II. nagradu. Zapaženo rješenje na tom natječaju autore je vjerojatno vodilo do angažmana na kasnijem antologijskom projektu za kombiniranu dječju ustanovu u zagrebačkom naselju Sopot, iako oblikovno i organizacijski ti projekti nisu nimalo slični.

- 15. Kombinirana dječja ustanova 'Sopot'**
[dan. DV Sopot]
Zagreb, Sopot, V. Kovacića 18c
n. 1974. [l. nagrada] | p. 1975./76. | r. 1976./77.
Koautor: Radovan Nikšić
Sur.: Nenad Kavuric

DOKUMENTACIJA:

- AF-AHA: Aleksandar Dragomanović [doss.]
- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- AF-AKDZ: ostavština A. Dragomanovića
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva I. Nikšić Olujic: nacrti
- DVS Tajništvo – Arhiva tehničke dokumentacije
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA: ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/59/1-29 (1 nac., 27 fot., 1 tekst.)
- MK-MKT: 411

BIBLIOGRAFIJA:

- SUŠANJ, 1975; *** 1977: 115-117; *** 1978: 114; DRAGOMANOVIĆ, 1978; *** 1979: 21; MARINKOVIĆ, 1979; MAROEVIĆ, 1981: 60; MAROEVIĆ, 1982; J. M. M., 1984; PREMERL, 1987; R., 1987: 14-15; JURIC, 1988; GALIĆ, 1991; SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 1992: 60-63; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; KARAC, 1996; ŠPIRIĆ, IVANIŠIN, 1998; OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 137, 183, 298; AUF-FRANIĆ, 2003: 10, 13, 16, 18, 52, 53; KISIĆ [ur.], 2005: 19, 82-83, 115, 129-130; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2011; KARAC, ŽUNIĆ, 2012.1, 2013.2: 183; ROTH-ČERINA, 2015: 169, 188, 203, 295, 297, 298, 301; ŽUNIĆ, KARAC, 2015.a: 199; BOBOVEC, 2016: 83; *** 2018: 193

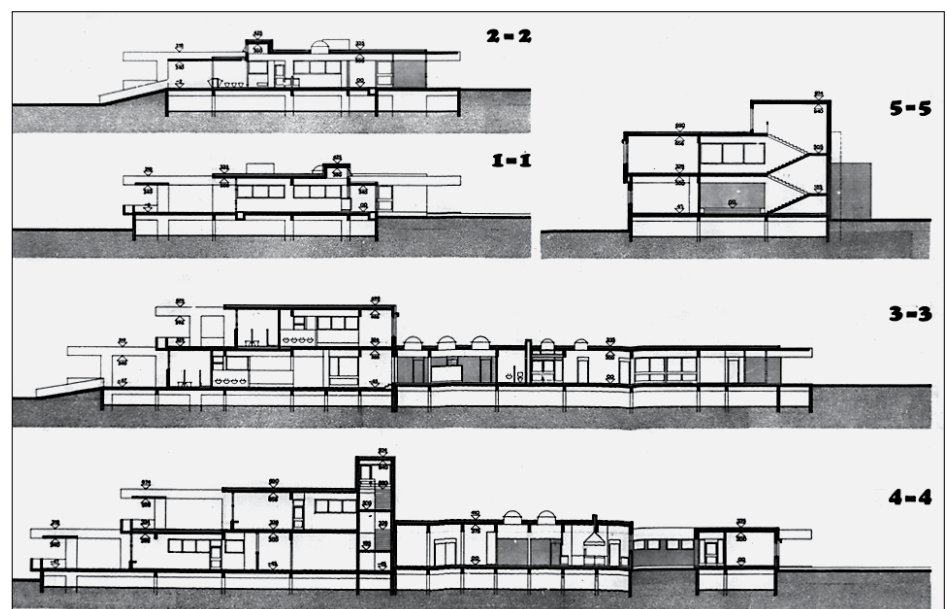
Naselje Sopot, smješteno u središnjoj kaseti Novoga Zagreba, tijekom 1970-ih godina gradi se kao gotovo isključivo stambena zona ('naselje mladih'), s izrazitim deficitom kulturnih i odgojno-obrazovnih sadržaja. Program prve kombinirane dječje ustanove, pozicionirane u SZ dijelu Sopota, nedaleko od velikog križanja Av. Dubrovnik i Av. V. Holjevca, inauguriran je na arhitektonskom natječaju 1974., na kojem su l. nagradu i realizaciju osvojili Aleksandar Dragomanović i Radovan Nikšić. Vežano za datacijske dvojbe koje se javljaju u literaturi, valja naglasiti da su poslijenatječajni projekti radeni u Zavodu za arhitekturu AF-a tijekom 1975./76., dijelom paralelno s izgradnjom, da je vrtić s 'neslužbenim' radom počeo već u rujnu 1976., a uporabna je dozvola izdana 1. 2. 1977.

Dječji vrtić s jaslucama (kapaciteta 197 djece) razvijen je na parceli površine 13.500 m²; zgrada 'L' tlocrta smještena je na S/I dijelu čestice, glavni je ulaz s istočne tangentne prometnice uz koju su riješena i parkirališta, a zona dječjih igrališta s vrtom organizirana je u mirnom I dijelu parcele, zaštićenom od prometa i oplemenjenom hortikulturnim uređenjem. Na sličan način prostorni koncept ustanove opisuje i S. Sekulić Gvozdanić u valorizacijskom tekstu prijave ove realizacije za *Nagradu Grada Zagreba 1978.*: „Arhitektonski volumeni svojom postavom formiraju intiman otvoren prostor orijentiran na nužne prostore spram juga, dok je paralelni prizemni volumen na sjeveru oblikovan kao zaštita od prisutnog prometa naselja Sopot.”

Prizemni jaslički dio ustanove organiziran je u sjevernome izduženom traktu položenom u smjeru Z/I paralelno s prilaznom pješačkom ulicom. Ukupno šest jasličkih jedinica s tera-

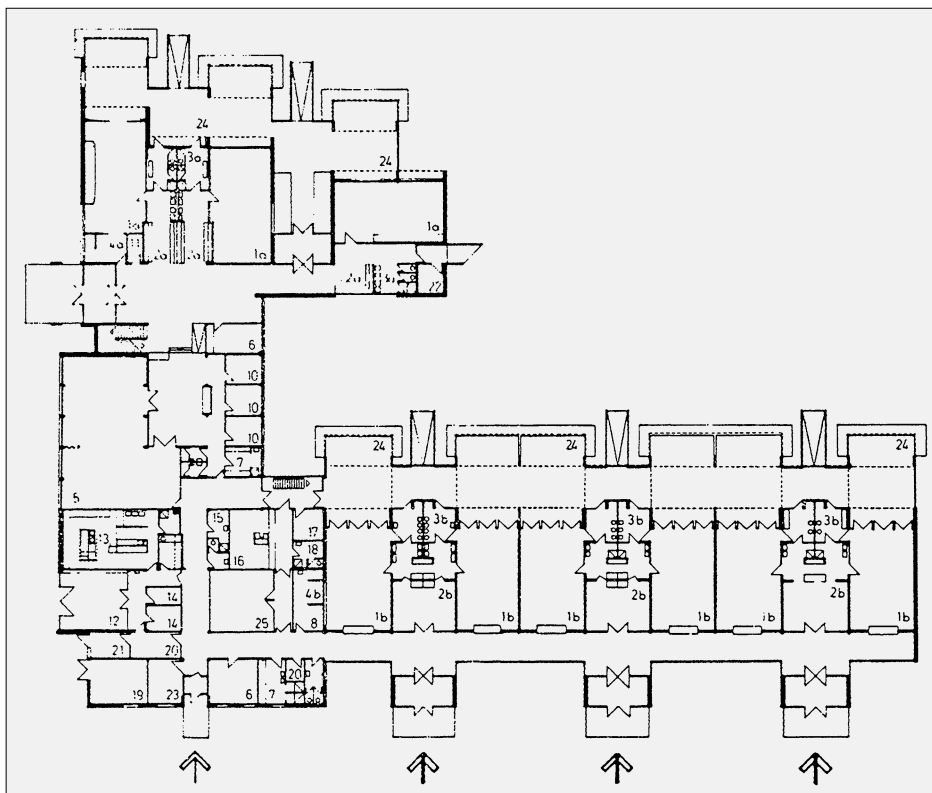
sama orijentiranim prema vrtu složene su u tri zrcalno simetrična para prostorija sa zajedničkim blokovima sanitarija, a imaju direktne S ulaze (danas nisu u funkciji iz sigurnosnih razloga). Okomito na jaslički trakt u I zoni parcele postavljen dvoetažni vrtički dio, također s polunatkrivenim terasama. U dubini tlocrta dopunsko je osvjetljenje riješeno zenitalno kupolama 'Plexiglas' profila 125 i 185 cm. S obzirom na to da je zgrada 'L' tlocrta, na spoju dvaju krakova smještene su gospodarske i upravno-administrativne prostorije, ulaz za zaposlenike i veliki PVN – blagovaonica. U manjem su podrumu tehnički i instalacijski prostori. Ukupna zatvorena neto-površina ustanove jest 2286 m² (s normativom od 11,6 m² po djetetu) i terasama s dodatnih 815 m².

Konstrukciju čini AB sustav poprečno postavljenih nosivih zidova, križno armiranih stropnih ploča i greda koje konzolno izlaze iz linija fasada stvarajući oblikovno naglašen plastičnost karakterističan za Dragomanovićev likovni rukopis tih godina. Dodatni autorski 'potpis 70-ih' vidljiv je i u kombinaciji materijala na pročeljima – sirovog betona kod terasa i žute fasadne opeke regionalnih konotacija. Kao i kod ranijih Dragomanovićevih projekata, evidentno je dosljedno prozimanje forme i strukture – vanjski oblik proizlazi iz funkcionalne organizacije prostora, a detalji su generirani iz konstrukcije. Racionalnost njegove diskurzivne metode projektiranja rezultira besprijekornom funkcionalnom shemom, čistom matricnom konstrukcijom, a u oblikovanju ne ostavlja 'viskove' na arhitekturi, niti stvara detalja koji ne bi proizlazili iz same fizičke strukture zgrade.

Generalna organizacija kompleksa i način slaganja funkcionalnih jedinica i ovdje je obilježen diskretno prisutnim ‘vaneyeckovskim’ strukturalizmom (koji su Dragomanović i Nikšić parafrazirali već u ranijem natjecajnom rješenju za tipske kombinirane dječje ustanove), u oblikovanju je korišteno i ponešto od brutalističkog vokabulara sirovog betona, s tek naslućenom postmodernističkom igrom u detaljima, poput kružnih otvora na terasama. Projekt je izlagan na 14. Zagrebackom salonu i često je publiciran i studiran kao paradigmatički primjer naše vrtičke arhitekture koji je snažno utjecao na daljnji razvoj ove tipologije. I. Nikšić Olujčić u monografiji R. Nikšića ističe kako je ovo „...jedna od najzrelijih realizacija tandema Nikšić – Dragomanović, srasla s terenom, izvrsna u izboru materijala”. Z. Jurčić na ovome primjeru nalazi elemente arhitektonskog izričaja primijenjenog na zgradi SDK i smatra da DV Sopot pokazuje „...interpretaciju kasne arhitekture internacionalnog stila koja je bliska etičnosti i staloznosti suvremene nordijske arhitekture”. Napokon, u nedavno obranjenom doktoratu o arhitektonskim parametrima u projektiranju zgrada za predškolski odgoj M. Roth-Čerina naglašava da je DV Sopot djelo „...ekspresivne konstrukcije i jasne funkcionalne i prostorne organizacije. Unutarnja organizacija prostora eksplicitno komunicira prema van, a prostorna organizacija formirana je istovremeno funkcionalnim cjelinama i odnosom prema urbanom kontekstu”.

Danas je objekt u izvornoj funkciji, u dobrom je stanju, s tek manjim promjenama u interijeru, sanitarnim prostorima i na pročeljima, gdje je natur-beton nepotrebno prebojan u olovno sivu boju.

III. OŠ 'Mate Lovrak'**Zagreb**, Klaka, Al. B. Jurišića 13

- AF-APD: Edo Šmidihien [doss. 92] – razni biografski popisi
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss] – razni biografski popisi
- Kisić [ur.], 2005: 113, 128; UCHYTIL, 2010

Aleksandar Dragomanović u svojem popisu radova navodi i školu na Klaki, no vjerojatno se radi o lapsusu i zamijeni za OŠ Grana (dan. OŠ Vjenceslava Novaka) jer su to dva susjedna naselja koja su izvorno zauzimala jedinstveni prostor, a njihove su škole danas udaljene 550 m. Naime, OŠ na Klaki pripada drugom tipu, morfološki je npr. identična OŠ Sopot, koju pak autorski potpisuju samo Nik-

šić i Šmidihien, iz čega proizlazi da se ni realizacija na Klaki ne može pripisati Dragomanoviću. Uchytíl (2010.) u specifikaciji Šmidihienova opusa uz OŠ Klaka (datiranu 1968./69) kao autora bilježi i Dragomanovića, no kod Šmidihiena ne navodi Granu, pa je, čini se, opet riječ o istoj zabuni s nazivima naselja. Nikšićeva monografija OŠ Klaka datira u znatno kasnija godišta: p. 1972. i r. 1975.

IV. OŠ Vukomerec**Zagreb**, Porečka 7

- Anketni podatci: Branko Berc, Zagreb [11.2.2016.]

Ovu osnovnu školu, identičnu onima u Prečkom, Srednjacima i Grani, u svojim životopisima ne navodi ni jedan od autora tipskog rješenja tih škola. Izvedbeni je projekt prema anketnim podacima izradio arh. Branko Berc iz PB 'Remetinec', a – prema njegovim riječima – Dragomanović, Nikšić i Šmidihien u ovom slučaju više nisu bili ni konzultirani

(kao na prethodnim projektima istoga tipskog ciklusa), jer nad eksploatacijom projekta više nisu imali prava. Ipak, izvorno je rješenje dosljedno poštovano, osim što je između sportske dvorane i dijela za starije učenike izveden još jedan dodatni volumen. Gradnja je započela u srpnju 1973., a škola je otvorena 9. rujna 1974. godine.

V. OŠ Trnsko**Zagreb**, Trnsko 25

- OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 266

U fakultetskoj biografiji asist. Doroteje Loznik, koja je surađivala na razradi škole u Trnskom (p. 1963. i r. 1964.), omaškom se navodi da su autori te antologijske realizacije Drago-

manović, Nikšić i Šmidihien, iako na ovom projektu (također tipskom, s naknadnim modificiranim izvedbama u Zapruđu i Voltinom) nije sudjelovao Dragomanović.

VI. OŠ Voltino**Zagreb**, Vinkovačka 1

- AF-APD: Edo Šmidihien [doss. br. 93] – izbor za predavača, 1971. i poslije
- Arhiva M. Dragomanovića: *Životopis* [elab.] – biografski popis, o. 1988.
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.] – razni biografski popisi
- Kisić [ur.], 2005: 127

U jednome biografskom popisu (sastavljenom nakon 1988.) Dragomanović među svojim obrazovnim ustanovama navodi i OŠ u Voltinom naselju, što je jedini dokument u kojem se ta škola povezuje s njegovim autorstvom. Međutim, u monografiji Nikšićevih radova, također i u Nikšićevu personalnom dosjeu na GF-u za taj se realizirani objekt (1964.)

kao autori izričito navode samo R. Nikšić i E. Šmidihien. Takvu autorsku atribuciju spominje i Šmidihien u svojim biografskim popisima, no nacrti nisu sačuvani u ostavštinama ni jednoga od autora jer je izvedbene projekte vjerojatno radio neki eksterni biro. Morfološki, riječ je o izvedbenici tipskog projekta za OŠ Trnsko i Zapruđe.

VII. Nova Likovna akademija (?)

- Arhiva M. Dragomanovića: 14 nacrti

U Dragomanovićevoj ostavštini, pohranjenoj kod njegova sina Miroslava, sačuvan je originalni, olovkom crtani set projekata s potpisom Stjepana Vukadinovića (inače Dragomanovićeve suradnika na natječaju za Tehnički fakultet u Sarajevu iz sredine 1950-ih), a uz potpis na nacrtima je žig Zavoda za arhitektonske kompozicije i ime prof. Alfreda Albinija. Naslova i datacije projekta na nacrtima nema, pa nije jasno koja je funkcija kompleksa, no pre-

ma opisu prostorija na tlocrtu to bi mogla biti likovna akademija ili kakva umjetnička škola. Je li to u nekoj mjeri Dragomanovićevev projekt ili se možda Vukadinovićevev studentski rad slučajno našao u njegovoj ostavštini donesenom iz fakultetskog kabineta nakon Dragomanovićeve smrti – za sada nije jasno. Možda je to čak i Vukadinovićevev diplomski rad jer je on diplomirao 1953. upravo kod Albinija, kojemu je Dragomanović tada bio asistent.

SL. 19. A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KOMBINIRANA DJEČJA USTANOVA 'SOPOT', ZAGREB (R. 1977.)

FIG. 19 A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ: KINDERGARTEN 'SOPOT' ZAGREB (R. 1977)

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

RADOVI VEZANI UZ UŽU TEMU [REFERENCES U KOJIMA SE SPOMINJE A. DRAGOMANOVIĆ]

MAIN BIBLIOGRAPHY [REFERENCES ABOUT A. DRAGOMANOVIĆ]

1. A. LAS. [Aleksander Laslo] (2005), *Jurić, Zvonimir*, u: Hrvatski biografski leksikon, 6: 616-617, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9264]
2. ALBINI, A. (1963.), *Nova zgrada Tehnološkog fakulteta u Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, X (123): 1-2, Zagreb
3. AUF-FRANIĆ, H. (2003.³), *Dječje jaslice i vrtići, upute za programiranje, planiranje, projektiranje*, AF: Acta Architectonica. Udžbenici i priručnici, Zagreb
4. BAHOVEC, F. (1954.), *Natjecaj za izradu idejnog projekta osmogodišnje škole u Dubravi*, „Čovjek i prostor”, I (6): 3, Zagreb
5. BEGOVIĆ, M. (1962.), *Dinamika života, prostora i arhitekture*, „Čovjek i prostor”, IX (107): 4-7, Zagreb
6. BOBOVEC, B. (2016.), *Antologija hrvatske arhitekture druge polovine dvadesetog stoljeća*, UPI-2m Plus, Zagreb
7. DERANJA CRNOKIĆ, A.; JELAVIĆ LIVAKOVIĆ, I. (2015.), *Pravna zaštita poslijeratne arhitekture ostvarene u razdoblju od 1945. do 1990. godine na području Republike Hrvatske – doprinos valorizaciji i očuvanju*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 39: 17-36, Zagreb
8. D. L. (1970.), *Prva u Zagrebu*, „Večernji list”, 2.XI.: 7, Zagreb
9. DRAGOMANOVIĆ, A. (1978.) [VUJOVIĆ, O.?), *Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Terenska nastava I. – Program razgledavanja Zagreba* [karta s legendom], AF, Zagreb
10. DUBROVIĆ, E. (2006.), *Ninoslav Kućan*, MGR, Rijeka
11. ERCEG, D. (1961.), *Škola u Dubravi. Ostvarenje godine*, „Vjesnik”, 12.III.: 7, Zagreb
12. GALIĆ, D. [ur.] (1991.), *Arhitekti članovi JAZU* [ad: Radovan Nikšić]: 144-149, „Rad HAZU”, 437 [Razred za likovne umjetnosti, XIV], Zagreb
13. GOMBOŠ, S. (1954.), *Tehnicki fakultet u Sarajevu*, „Čovjek i prostor”, I (17 / 15.X.): 3, Zagreb
14. IVANKOVIĆ, V. (2008.), *Ulica grada Vukovara 1945.-1971. i moderne vizije Zagreba u 20. stoljeću – refleksije utjecaja internacionalnog stila u hrvatskoj arhitekturi i urbanizmu nakon Drugog svjetskog rata* [doct. diss.], AF, Zagreb
15. IVANKOVIĆ, Z. [ur.] (2010.), *Osnovna škola Dr. Ante Starčevića 1960.-2010.*, OŠ Dr. Ante Starčevića, Zagreb
16. J. M. M. [Josipa Milas-Matutinović] (1984.), *Dragomanović, Aleksandar*, u: Likovna enciklopedija Jugoslavije, 1 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 334-335, JLZ 'Miroslav Krleža', Zagreb

17. J. M. M. [Josipa Milas Matutinović] (1995.), *Dragomanović, Aleksandar*, u: Enciklopedija hrvatske umjetnosti, 1 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 204, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
18. JURAS, I. (1996.), *Aleksandar Dragomanović (1921.-1996.)*. In memoriam, „Čovjek i prostor”, XLIII (1-2 /500-501/): 60, Zagreb
19. JURIC, Z. (1988.), *Aleksandar Dragomanović. Nagrada „Viktor Kovacic” za životno djelo, 1986. godine, i Nagrada „Vladimir Nazor” za životno djelo, 1988. godine*, „Čovjek i prostor”, XXXV (7-8 /424-425/): 6-8, Zagreb
20. KARAC, Z. (1996.), *Arhitekt europskog značenja*. In memoriam – Aleksandar Dragomanović, „Vjesnik”, LVII (17370 (20.11.)): 22, Zagreb
21. KARAC, Z.; ŽUNIĆ, A. (2012.³, 2013.³, 2018.³), *Antologijski arhitektonski vodič. 100 izabranih zgrada*, AF, UPI-2M Plus, Zagreb
22. KISIĆ, D. [ur.] (2005.), *Radovan Nikšić 1920.-1987. Arhiv arhitekta. Izložba iz zbirke Hrvatskog muzeja arhitekture* [katalog; autori priloga: MAGAŠ, B.; NIKIĆ OLUJIĆ, I.; TONKOVIĆ, Z.], HAZU – HMA, Zagreb
23. M. G. (1954.), *Osmoljetka u Dubravi. Prizemni paviljon ili zatvorena jednokatnica*, „Vjesnik”, 25.III.: 6, Zagreb
24. M. G. (1961.), *Izložba arhitekture ‘u studiju G’, „Večernji list”*, 20.X.: 7, Zagreb
25. MARINKOVIĆ, F. [prir.] (1979.), *Urednici i suradnici ČIP-a za Radio Zagreb o Zagrebačkom salonu*, „Čovjek i prostor”, XXVI (6-7 /315-316/): 16-18, Zagreb
26. MAROEVIĆ, I. (1981.), *Arhitektura sedamdesetih godina u Hrvatskoj*, „Arhitektura”, XXXIV (176-177): 45-64, Zagreb
27. MAROEVIĆ, I. (1982.), *Arhitektura 70-ih godina u Hrvatskoj. Problemi, pojave i tendencije* [katalog: 17. zagrebački salon / retrospektiva], DAZ, Zagreb
28. MEDVEŠEČEK, E. (1961.), *Nagrada zdaj za leto 1960.*, „Arhitekt”, 2: 9, Ljubljana
29. MENIGA, J. (1963.), *Nagrada grada Zagreba. Tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu*, „Arhitektura”, XVII (1): 15-18, Zagreb
30. MEŠTROVIĆ, M. (1960.), *XII. triennale u Milanu. Dom i škola*, „Čovjek i prostor”, VII (104): 1, 3, Zagreb
31. MRAVUNAC, I. (2018.), *Arhitektura u Kutini 1955.-1985.* [katalog], MMK, Kutina
32. NIKŠIĆ OLUJIĆ, I. (2010.), *Osnovna škola u Gornjoj Dubravi*, u: Osnovna škola Dr. Ante Starčevića 1960.-2010.: 120-125, OŠ Dr. Ante Starčevića, Zagreb
33. OBAD ŠČITAROCI, M. [ur.] (2000.), *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920. – 1999./2000. Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj*, AF, Zagreb
34. ODAK, T. (1986.), *Hrvatska arhitektonska alternativa 1945-85.*, „Arhitektura”, XXXIX (196-199): 31-101, Zagreb
35. ODAK, T. (2006.), *Hrvatska arhitektura dvadesetog stoljeća. Neostvareni projekti*, Studio Forma Urbis, UPI-2M Plus, Zagreb
36. PALADINO, Z. (2015.), *NF. Majstor arhitekture. Nikola Filipović*, Naklada Ljevak, AF, Zagreb
37. PAVLOVIĆ, B. (1968.), *Arhitekt Aleksandar Dragomanović*, „Čovjek i prostor”, XV (185): 11, Zagreb
38. PREMERL, T. (1987.), *Nova suvremenost moderne*. In memoriam Radovanu Nikšiću (1920.-1987.), „Čovjek i prostor”, XXXIV (3 /408/): 7, Zagreb
39. R. (1987.), *Nikšić, Radovan*, u: Likovna enciklopedija Jugoslavije, 2 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 468-469, JLZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
40. ROTH-ČERINA, M. [ur.] (2008.), *Arhitektura dječjih vrtića u Zagrebu 1990.-2008.* [publikacija uz okrugli stol, 12. prosinca 2008.], DAZ, AF, Zagreb
41. ROTH-ČERINA, M. (2015.), *Određivanje arhitektonskih parametara u projektiranju zgrada za predškolski odgoj* [doct. diss.], Sveučilište u Zagrebu – AF, Zagreb
42. SEKULIĆ-GVOZDANOVIC, S. (1992.), *Radovan Nikšić – monografija arhitekta* [radna monografija Atlasa arhitekture; umnoženo], AF, Zagreb
43. SUŠANI, B. (1975.), *Naselje mladih – a bez vrtica*, „Večernji list”, 24.IX.: 6, Zagreb
44. ŠAJNOVIĆ, B. (1958.), *Škola u Repišcu. Dva najčešća elaborata za četverorazrednu osmogodišnju školu*, „Čovjek i prostor”, V (76 /15.VII. /): 2, Zagreb
45. ŠEGVIĆ, N. (1960.), *Objekt bez patetike*, „Vjesnik”, 13.XI.: 6, Zagreb
46. ŠEGVIĆ, N. (1986.), *Stanje stvari, jedno viđenje 1945.-1985. / Situation in Architecture, a Point of View 1945-1985.*, „Arhitektura”, XXXIX (196-199): 118-290, Zagreb
47. ŠPIRICE, E.; IVANISIN, K. (1998.), *Forme, matrice, ljudi, bastina / paralele; casopis Arhitektura 1947.-1997.*, „Arhitektura”, LI (1 /214/): 82-150, Zagreb
48. ŠTRAUS, I. (1991.), *Arhitektura Jugoslavije 1945-1990*, IP Svjetlost, Sarajevo
49. T. PL. [Tomislav Premerl] (1993.), *Dragomanović, Aleksandar*, u: Hrvatski biografski leksikon, 3: 569-570, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5327]
50. UCHYTIL, A. (1990.), *Arhitekt Alfred Albin* [mag. rad], AF, Zagreb
51. UCHYTIL, A. (2010.), *Nagrada Viktor Kovacic za životno djelo. Profesor emeritus dr.sc. Edo Šmidhen*, „Čovjek i prostor”, LVII (11-12 /678-679/): 30-31, Zagreb
52. UCHYTIL, A.; BARISIĆ MARENIC, Z.; KAHROVIC, E. (2009.), *Leksikon arhitekata Atlasa hrvatske arhitekture XX. stoljeća* [ad: Dragomanović, Aleksandar]: 78-81; [ad: Nikšić, Radovan]: 151-153, AF: Acta Architectonica. Udžbenici i priručnici, 6, Zagreb
53. UCHYTIL, A.; BARISIĆ MARENIC, Z.; KAHROVIC, E. (2011.), *Lexicon of Architects. Atlas of 20th Century Croatian Architecture* [ad: Dragomanović, Aleksandar: 78-81; [ad: Nikšić, Radovan]: 151-153], AF: Acta Architectonica. Udžbenici i priručnici, 6, Zagreb
54. UCHYTIL, A.; ŠTULHOFER, A. (2007.³), *Arhitekt Alfred Albin*, AF: Acta Architectonica. Atlas arhitekture – Arhiv arhitekta, 5, Zagreb
55. UHLIK, J. (1962.), *Die moderne Architektur in Kroatien*, „Der Aufbau”, XVII (8): 327-331, Wien
56. VENTURINI, D. (1961.), *Osnovna škola u Dubravi, Zagreb*, „Arhitektura”, XV (1-2): 40-43, Zagreb
57. VRKLIJAN, Z. (1995.), *Sjećanja*, Sveučilište u Zagrebu – Središnji odbor za obilježavanje 75. obljetnice tehničkih fakulteta, Zagreb
58. Ž. ŠA. [Zdenko Šenoa] (1964.), *Nikšić, Radovan*, u: Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3 [ur. MOHOROVIĆIĆ, A.]: 553, JLZ, Zagreb
59. Ž. D. [Zarko Domljan] (1966.a), *Dragomanović, Aleksandar*, u: Enciklopedija likovnih umjetnosti, 4 [ur. MOHOROVIĆIĆ, A.]: 672, JLZ, Zagreb
60. ŽUNIĆ, A. (2016.a), *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovića* [doct. diss.], Sveučilište u Zagrebu – AF, Zagreb
61. ŽUNIĆ, A. (2017.a), *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, u: Dr. sc. Knjiga doktora znanosti i umjetnosti, 33. promocija, svibanj 2017.: 124, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
62. ŽUNIĆ, A. (2017.b), *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovića. Doktorska disertacija [sazetak] / Discursive Design Method in the Work of the Architect Aleksandar Dragomanović. Doctiral Dissertation [Summary]*, „Prostor”, 25 (2 /54/): 437, Zagreb
63. ŽUNIĆ, A.; KARAC, Z. (2015.a), *Zagreb Architecture Guide. An Anthology of 100 Buildings*, UPI-2M Plus, AF, Zagreb
64. *** (1954.c), *Rezultat natjecaja za idejne projekte osmog. škole i doma kulture u Dubravi*, „Borba”, 10.III.: 7, Zagreb
65. *** (1954.d), *Rezultati natjecaja za idejne projekte osmog. škole i doma kulture u Dubravi*, „Čovjek i prostor”, I (5 /15.IV. /): 8, Zagreb
66. *** (1954.e), *Sarajevo. Natjecaj za zgradu Tehničkog fakulteta* [rezultati], „Arhitektura”, VIII (2): 66-71, Zagreb
67. *** (1954.f), *Zagreb, natjecaj za osmoljetku u Dubravi* [rezultati], „Arhitektura”, VIII (3): 103-105, Zagreb
68. *** (1955.b), *Natjecaji. Narodni odbor gradske općine Nova Gradiska. Rezultat natjecaja za idejni projekt novogradnje gimnazije u Novoj Gradiski*, „Čovjek i prostor”, II (34 /1.VII. /): 8, Zagreb

69. *** (1955.d), *Dekanat Filozofskog fakulteta u Zagrebu raspisuje preko Društva arhitekata Hrvatske opći jugoslavenski anonimni Natječaj za izradu idejnih skica nove zgrade Filozofskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu...*, „Čovjek i prostor”, II (39 /15.IX./): 10, Zagreb
70. *** (1956.a), *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu objavljuje rezultate natječaja za zgradu...*, „Čovjek i prostor”, III (48): 10, Zagreb
71. *** (1956.b), *Filozofski fakultet u Zagrebu. Natjecajni radovi*, „Čovjek i prostor”, III (49 /1. IV./): 3, Zagreb
72. *** (1956.d), *Natječaj za zgradu Filozofskog fakulteta u Zagrebu [rezultati]*, „Arhitektura”, X (1-6): 59, Zagreb
73. *** (1960.b), *Arhitekt Radovan Nikšić*, „Čovjek i prostor”, VII (101 /kolovoz/): 3, Zagreb
74. *** (1960.c), *Osnovna škola u Dubravi, Zagreb*, „Arhitektura urbanizam”, I (6): 6-7, 9, 12-14, Beograd
75. *** (1964.), *Konkurs za objekte Tehničkog fakulteta u Sarajevu – 1954.*, „Arh”, II (5): 8-9, Sarajevo
76. *** (1968.), *Arhitekt Aleksandar Dragomanović*, „Arhitektura”, XXII (99-100): 64, Zagreb
77. *** (1977.), *Razvoj koncepcije racionaliziranja u projektiranju dječjih jaslica i vrtica na temelju normativa 1960.-1977. na primjerima izvedenih objekata* [ad: Dječja ustanova Sopot, Zagreb], „Arhitektura”, XXXII (162-163): 75-130, Zagreb
78. *** (1978.), *‘Tempo’ – u povodu 30-godišnjice rada poduzeća*, Tempo, Zagreb
79. *** (1979.), *14. zagrebacki salon. Arhitektura i urbanizam* [katalog], LIKUM, Zagreb
80. *** (1986.), *Arhitektura u Hrvatskoj 1945.-1985.*, „Arhitektura”, XXXIX (196-199): 102-117, Zagreb
81. *** (2014.), *Likovni leksikon* [ad: Dragomanović, Aleksandar]: 243, [ad Nikšić, Radovan]: 661, LZ ‘Miroslav Krleža’, Zagreb
82. *** (2018.), *Hrvatski muzej arhitekture / Croatian Museum of Architecture* [ur. MUTNJKOVIĆ, A.], HAZU, Zagreb

OPĆI I KONTEKSTUALNI RADovi [DOPUNSKE REFERENCE]

GENERAL AND CONTEXTUAL BIBLIOGRAPHY [ADDITIONAL REFERENCES]

1. DŽENKS, Č. (1985.), *Jezik postmoderne arhitekture*, Vuk Karadžić: Biblioteka Zodijski, 59, Beograd
2. DŽENKS, Č. (2007.), *Nova paradigma u arhitekturi*, Orion Art, Beograd
3. IVANKOVIĆ, V. (2009.), *Le Corbusier i Drago Galic – kritički eksperimenti arhitekture višestambenih zgrada*, „Prostor”, 17 (1 /37/): 1-31, Zagreb
4. KRIZIĆ ROBAN, S. (2012.), *Obilježja modernosti na području arhitekture, urbanizma i unutrašnjeg uređenja nakon Drugog svjetskog rata*, u:

Socijalizam i modernost. Umjetnost, kultura, politika 1950.-1974. / Socialism and Modernity. Art, culture, and politics 1950-1974 [ur. KOLEŠNIK, Lj.]: 55-126, MSU, IPU, Zagreb

5. MAROVIĆ, I. (1992.), *Zagrebacka arhitektura osamdesetih godina*, „Radovi IPU”, 16: 235-252, Zagreb
6. PETIT, E. (2013.), *Irony or, The Self-Critical Opacity of Postmodern Architecture*, Yale University Press, New Haven, London
7. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2004), *Nova uloga arhitekture*, u: *Pedesete godine u hrvatskoj umjetnosti / The Fifties in Croatian Art* [katalog; ur. MAKOVIĆ, Z. i dr.]: 72-97, HDLU, Zagreb
8. ROTH-ČERINA, M. (2017.), *Tipski projekti dječjih vrtica u 1960-im i 1970-im godinama u Zagrebu*, „Prostor”, 25 (1 /53/): 20-39, Zagreb; [https://doi.org/10.31522/p.25.1\(53\).2](https://doi.org/10.31522/p.25.1(53).2)
9. VENTURI, R. (1966.), *Complexity and Contradiction in Architecture*, MoMA, New York; <https://doi.org/10.2307/1566911>
10. VENTURI, R.; SCOTT BROWN, D.; IZENOUR, S. (1972.), *Learning from Las Vegas*, MIT Press, Cambridge, London
11. ŽUNIĆ, A. (2010.), *Béton brut kao paradigma arhitekture moderne / Béton brut as a Paradigm of Modernist Architecture*, „Oris”, XII (66): 46-57, Zagreb
12. ŽUNIĆ, A. (2012.), *Robna kuća Nama Trnsko u Zagrebu / Nama Trnsko Department Store in Zagreb*, „Presjek”, 2 (5): 124-129, Zagreb
13. ŽUNIĆ, A. (2017.c), *Poslovne i uredske zgrade arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, „Prostor”, 25 (1 /53/): 40-73, Zagreb; [https://doi.org/10.31522/p.25.1\(53\).3](https://doi.org/10.31522/p.25.1(53).3)
14. ŽUNIĆ, A.; KARAČ, Z. (2015.b), *Robne kuće i opskrbni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, „Prostor”, 23 (2 /50/): 276-303, Zagreb

SKRACENICE NAKLADNIKA U BIBLIOGRAFIJI

PUBLISHERS ABBREVIATIONS OF BIBLIOGRAPHY

- AF – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- DAZ – Društvo arhitekata Zagreba
- HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- HDLU – Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Zagreb
- HMA – Hrvatski muzej arhitekture, Zagreb
- IPU – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
- JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- JLZ – Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
- LZ – Leksikografski zavod, Zagreb
- MGR – Muzej grada Rijeke
- MMK – Muzej Moslavine Kutina
- MoMA – The Museum of Modern Art, NY
- MSU – Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI I DOKUMENTACIJSKI IZVORI

ARCHIVE AND DOCUMENT SOURCES

* Koristeni fondovi s pojedinačnim inventarnim brojevima i signaturama dokumentacije navedeni su uz odgovarajuće kataloge jedinice građevina.

- AF-AHA: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Atlas hrvatske arhitekture, Kačićeva 26, Zagreb
- AF-AKAK: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva Katedre za arhitektonske konstrukcije, Kačićeva 26, Zagreb
- AF-AKDZ: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva Kabineta za društvene zgrade, Kačićeva 26, Zagreb
- AF-APD: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva personalnih dosjea, Kačićeva 26, Zagreb
- Arhiva Alena Žunica, Zagreb
- Arhiva Ivane Nikšić Olujic, Zagreb
- Arhiva Miroslava Dragomanovića, Zagreb
- DVS: Dječji vrtić Sopot, V. Kovčića 18c, 10000 Zagreb
- GF-APD: Građevinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva personalnih dosjea, Kačićeva 26, Zagreb
- HAZU-HMA: Hrvatski muzej arhitekture HAZU, I. G. Kovčića 37, Zagreb
– ostavština Aleksandra Dragomanovića
– ostavština Radovana Nikšića
- HIS: Hemijski institut Skopje [PMF], Arhimedova 5, Skopje, Makedonija
- MK-MKT: Ministarstvo kulture – Mikroteka, Runjaninova 2, Zagreb
- OŠ – Prečko, Srednjaci, Dubrava, Grana, Dubec, Kutina: arhivska dokumentacija

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

- os-vnovaka-zg.skole.hr/skola/povijest
- os-j-racica.hr/o_skoli/o_skoli.html
- os-precko-zg.skole.hr/skola
- os-stjepana-kefelje-kt.skole.hr/skola/lokacija

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1., 3.-5., 8., 10., 15., 19. Arhiva Ivane Nikšić Olujic
- SL. 2., 16. Arhiva Miroslava Dragomanovića
- SL. 6., 12.-14., 18. HAZU-HMA
- SL. 7., 9., 11., 17. Arhiva Alena Žunica
- * Sve ilustracije uz kataloge jedinice su iz fonda HAZU-HMA i osobnih arhiva Miroslava Dragomanovića, Ivane Nikšić Olujic i Alena Žunica.

SAŽETAK

SUMMARY

EDUCATIONAL BUILDINGS DESIGNED BY
THE ARCHITECT ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ

Aleksandar Dragomanović is widely considered as one of the truly outstanding figures of post-war Croatian Modernism. During the course of his prolific career spanning 47 years, he produced a respectable oeuvre of around one hundred works of architecture. He left an indelible mark on the architectural design as well as on the education of young architects. He started his career under the supervision of prof. Alfred Albini but he later followed his own individual path. Some of his most significant works resulted from fruitful collaboration with some of the leading architectural figures of the period. Besides architectural design, he deserves great credit for his contribution to the professional education of young architects at the Faculty of Architecture in Zagreb. He made his first steps in teaching as a student assistant in 1947. Two years later he became assistant to prof. Albini. In 1951 he was employed as teaching assistant and from that time on he pursued his regular career at the Faculty ending as full professor (retired in 1991).

Three types of buildings feature prominently in Dragomanović's oeuvre: 1) department stores and shopping malls, 2) office buildings, and 3) educational buildings. This paper deals with the last category. The analyzed buildings have been catalogued, critically contextualized and evaluated. Dragomanović dealt with educational buildings only within a limited period of 24 years: from his first project for the primary school and the cultural center in the Zagreb's neighborhood Dubrava (1953-54) to the design for the kindergarten in Sopot (1976-77). Over that period he produced 15 designs for this type of buildings of which 9 resulted from competitions while 6 projects were actually built. They were mainly the projects for Zagreb and its surroundings with few of them designed for other parts of Croatia and former Yugoslavia (Nova Gradiška, Kutina Zenica, Sarajevo, Skopje). Dragomanović produced many designs for educational buildings in collaboration with his colleagues, R. Nikšić and E. Smidihen. The schools in the Zagreb neighborhoods Srednjaci, Prečko, Grana, and Kuti-

na were all based on a standardized conceptual design from 1969. In 1972 the architects received the Annual Award *Viktor Kovacic* for this series of built school projects.

However, the most significant Dragomanović's project (in collaboration with R. Nikšić) was undoubtedly the kindergarten in the Zagreb's neighborhood Sopot which has been widely considered as one of the best designs for this type of buildings ever produced. This project was included in many monographs on Zagreb architecture. In the context of Dragomanović's oeuvre, this building is a reference to the structural and visual treatment of the facades on the building of SRCE (University Computing Center).

Besides Dragomanović's design for the Nama department store, this kindergarten may be considered as his most successful built project. Among his unbuilt projects, the one that deserves mention is the high school in Nova Gradiška. This fine example evoking Le Corbusier's purified architecture of international style is all the more valuable since it was designed only four years after the architect's graduation. Among his unbuilt projects, the one that is quite interesting is the design for standardized combined pre-school institutions. Here the rationality of pre-school architecture is creatively blended with an innovative interpretation of multi-pitched roofs of expressive plasticity that were entirely pushed out of the Modernist design vocabulary at the time when they were created.

According to their urban disposition, the analyzed educational buildings were normally built as detached structures with straggling plans, separated from dense urban fabric. It is particularly obvious in the designs for kindergartens and primary schools. The boarding school in Zenica, Chemical Institute of the Faculty of Science in Skopje and Technical Faculty in Sarajevo were the only buildings planned as parts of a larger chain of university campuses. In terms of their layout and morphology, Dragomanović conceived this building type in four different manners: as a pure rectangular lay-

out (Chemical Institute in Skopje); as a central building with additional pavilion-type additions of the same or different scale and form (Boarding school in Zenica, Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, Technical Faculty in Sarajevo, high-school in Nova Gradiška, primary school in Dubrava, primary school Repišće); as structures composed of smaller modular units connected into an integral unity (kindergarten "Sopot", standardized kindergartens); as a combination of the rectangular and pavilion type used in the design of 12 and 16-class schools (Srednjaci, Prečko, Grana, Kutina). The basic structural system is, like in most Dragomanović's works, predominantly based on a grid of reinforced concrete columns or walls placed on a modular grid.

In the design of his educational buildings, there are four stylistic approaches with explicit reference to some authors and design paradigms that marked the second half of the 20th century – from Le Corbusier's influence and international style, over Mies, combinations of structuralist ideas and brutalism, to hints of regionalism and post-modern elements of which slight traces can be detected in Dragomanović's works.

Essentially, all Dragomanović's projects of this kind are functionally and organizationally entirely modern and economical in terms of their structural system and choice of the materials. His architecture is fundamentally marked by a refined design minimalism without formal decoration and Modernist mannerism.

Plan disposition, consistent functional criteria, pure construction of schemes and composition of masses are mutually dependent and simultaneously blended into an integral whole. This is one of the great virtues of Dragomanović's rational design methodology regularly applied in his creative *procédé*. All these features were consistently used in his designs for schools and kindergartens and therefore it may be rightfully claimed that he made a major contribution to the development of the innovative models within this type of architectural typology.

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **ALEN ŽUNIĆ**, mag. ing. arh. (Zagreb, 1989.), diplomirao je u Zagrebu te magistrirao teoriju i filozofiju arhitekture na GSD Harvard University. Doktorirao je 2016. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu gdje je sada docent na Katedri za urbanizam. Postdoktorsko usavršavanje obavio je na ETH-gta Institute Zürich, specijalizaciju na Columbia University NY. Područje interesa mu je moderna i suvremena arhitektura o čemu je objavio preko 330 radova.

ALEN ŽUNIĆ, Ph.D., M.Arch. (Zagreb, 1989), graduated in Zagreb, received his Master degree from GSD Harvard University. In 2016 he received his Ph.D. from the Faculty of Architecture in Zagreb where he currently works as assistant professor. He completed his post-doctoral research at the ETH in Zürich and his specialization at Columbia University NY. His research interests are focused on Modern and contemporary architecture. He has published more than 330 articles.

